Menora
kao simbol antičkog Izraela

Autor teksta i izbor slika: Aron Albahari

Biblijski koreni

„I načini svijećnjak od čistoga zlata. Jednostavan neka bude. Njegovo podnožje, njegov stalak, stub, krakovi, čaše i čašice i latice – sve neka bude od jednog komada. Šest krakova neka mu izlazi sa strane: tri kraka s jedne strane stalka, a tri sa druge strane stalka. Na jednom kraku neka budu tri čaše u obliku bademova cvijeta, svaka sa čašicama i laticama. Tako neka bude na šest krakova što izlaze iz stalka svijećnjaka. Na samom svijećnjaku neka budu četiri čaše u obliku bademova cvijeta, svaka sa čašicom i laticom. Čašice ispod dva kraka, sačinjavaju jedan komad s njime; onda čašica ispod druga dva kraka, od jednog komada s njime, pa čašica ispod dva posljednja kraka, od jednog komada s njime. Tako za svih šest krakova što iz stalka budu izlazili. Njihove čašice i njihovi krakovi sačinjavat će jedan komad sa njim – sve skovano u jednome komadu od čistoga zlata. Napravi i sedam svjetiljki (žižaka) *za njih, i palićeš ih da svijetle sa svake strane. I usekači i pepeljare za njih neka budu od čistoga zlata. Upotrijebi talenat čistoga zlata za svijećnjak i sav njegov pribor. I gledaj, te načini sve ovo po slici koja ti je pokazana na gori*"[1]*.

Ovaj opis koji je dat u Bibliji u *Knjizi Izlaska, Druga knjiga Mojsijeva; 25:31-40* i *37:17-24,* u odeljku „Propisi za gradnju Svetilišta", prvi je pisani izvor koji nam pominje *„menoru*" kao sedmokraki svećnjak, najstariji i najtradicionalniji simbol jevrejstva i judaizma. Od tada ona će postati i najrasprostranjeniji simbol, koji će zajedno sa *Davidovom zvezdom* (*Magen Davidom* ili „Davidovim štitom") biti sveprisutna u verskoj, svetovnoj i ceremonijalnoj upotrebi u judaizmu.

Ovim uputom i opisom izgleda sedmokrakog svećnjaka *„koji je dat Mojsiju na Sinaju*"[2]* nagovešten je i obrazac kako ona, *menora,* treba i da izgleda. Šta više, imenom je pomenut i majstor kome je dato u zadatak da osmisli izgled svih ceremonijalnih predmeta, pa i ovog svećnjaka. To je Bezalel. Biblija o tome u *Knjizi Izlaska, Druga knjiga Mojsijeva; 31:2-4,* i *8,* kaže: *„Gle, pozvah po imenu Bezalela, sina Urijeva...iz plemena Judina. I napunih ga duhom Božijim...i znanjem i svakom vještinom...da vješto izmišlja kako se šta može načiniti od zlata i od srebra i od tuča* (mjedi)*...i svijećnjak čisti sa svim priborom njegovim*".

Značaj i simbolika koja je biblijskim uputom data *menori* ogleda se, dakle, u nagoveštaju i opisu postojanju sedmokrakog svećnjaka već i pre samog postojanja Hrama u Jerusalemu. To je dato u biblijskom opisu *„Šatora sastanka*" (*svetišta, skinie, tabernakulu* – što dolazi od grčke reči *tabernaculum,* a znači šator) kao mesta koje je Jevrejima služilo kao svetilište pre nego je sagrađen Hram. U *Knjizi Izlaska*[3]* dat je detaljan opis izgleda i sadržaja ceremonijalnih predmeta samog šatora u kome se obavljalo bogosluženje, kao i dvorišta koje ga je okruživalo. Dominantno mesto u tome zauzima opis samog *Kovčega zaveta*, sa, u njemu pohranjene dve kamene ploče sa Desete božijih zapovedi. Ali u tom istom opisu (*31:8*) navedeno je i da je *Šator sastanka* sadržavao *„i svijećnjak čisti sa svim priborom njegovim*". Šta više, navedena je i pozicija (mesto) gde se *menora* u njemu nalazi (*26:35*), pa piše: *„Postavi zatim...i svijećnjak na južnu stranu Šatora, prema stolu.*"

---

[1]* (*Knjiga Izlaska, Druga knjiga Mojsijeva; 25:31-40* i *37:17-24*)

[2]* (*Knjiga izlaska; 25:40 „I gledaj, te načini sve ovo po slici koja ti je pokazana na gori*")

[3]* (*Knjiga Izlaska, Druga knjiga Mojsijeva; 26:1-37*)

Veličina same sedmokrake *menore* nije data u Bibliji, ali je data u Talmudu[4]* (*Menahot, 28b*), gde se kaže da je *menora* visoka „osamnaest šaka".

I u vreme Prvog Hrama Biblija nastavlja pominjanje svećnjaka, pa tako u *Prvoj knjizi kraljeva; 7:48-49*, daje i informaciju kojoj svrsi služi i šta simbolizuje taj svećnjak. Tu piše: *„Načini Solomon i sve druge predmete koji su bili u domu Gospodnjem...I pet svijećnjaka s desne strane i pet s lijeve strane pred Svetinjom od čistog zlata, i cvijetove i žiške i usekače od zlata*". Dalje, u *Drugoj knjizi dnevnika; 4:7,* takođe stoji sledeći uput koji je dat Solomonu u vezi svećnjaka, koji kaže: *„Napravi deset zlatnih svijećnjaka prema propisu i stavi ih u Hram, pet sa desne strane, pet sa lijeve*". Nesumnjivo je da su pomenutih deset svećnjaka, čije su čaše bile napunjene maslinovim uljem koje je trebalo da daje svetlost u celom Hramu, bili po uzoru na već opisanu sedmokraku *menoru,* jer prostoriju Hrama tih dimenzija (*„Hram je bio dug šesdeset lakata, širok dvadeset, a visok dvadeset i pet lakata*"[5]*) mogla je da osvetli samo svetlost više svećnjaka sa većim brojem žižaka. A to je upravo bila *menora.* Obzirom i na mesto na kome se nalazila – ispred samog Svetišta u Hramu, za verovati je da je njena svetlost trebala da simbolizuje duhovnu prosvetljenost i mudrost.

Ovo je nagovešteno i propisom još iz vremena *Šatora sastanka*, gde u odeljku „Večna vatra" u *Levitskom zakonu, Treća knjiga Mojsijeva; 24:1-4,* piše: *„Jahve* (Bog) *reče Mojsiju: Zapovijedi sinovima Izraelskim neka ti donesu ulja maslinova čista, cijeđena, da se uvijek održava svjetlo. Neka ga Aron svagda sprema...od večeri do jutra pred Gospodom u Šatoru sastanka. Neka je ovo trajan i vječan zakon od koljena do koljena vašim naraštajima. Na svijećnjak čisti namještajte žiške neka se neprekidno održava svjetlo pred Jahvom* (Bogom)".

Značaj i duhovna simbolika ove „svetlosti" koju daje *menora* naglašena je ponavljanjem ove upute i u tekstu *Knjige Izlaska, Druga knjiga Mojsijeva; 27:20-21,* gde piše: *„I ti zapovjedi sinovima Izraelskim...da svjetlo neprestano gori...neka je to neopoziva naredba Izraeljevim naraštajima*", kao i u *Drugoj knjizi dnevnika; 13.11 „...i pale se svako veče žišci na zlatnom svijećnjaku, jer mi držimo što je Gospod Bog naš naredio...*".

Šta se desilo sa tih deset pomenutih svećnjaka, odgovor nam ponovo daje Biblija u *Knjizi proroka Jeremije; 52:19*, gde se navodi da je u vreme vavilonskog osvajanja Jerusalema 597.g.p.n.e., od strane Nabukodonosora II (Navuhodonosor, 605.- 562.g.p.n.e.), njegov general Nebuzaradan tom prilikom, pre nego što je zapalio Hram, kraljevski dvor i sve kuće u Jerusalemu, između ostalog opljačkao i hramske svećnjake, pa kaže: "*zapovijednik uze...svijećnjake...i sve što bijaše od zlata i srebra*".

Nesumnjivo je da su Jevreji posle povratka iz vavilonskog ropstva 538/7.g.p.n.e., i obnove Hrama 458.g.p.n.e., ponovo sačinili novi zlatni svećnjak, jer dalju sudbinu *menore* kroz Bibliju pratimo u ponovnom njenom pominjanju u *Prvoj knjizi Makabejaca; 1:21*, kada Antioh IV Epifan (175.-164.g.p.n.e.) seleukidski grčki vladar, preko svoga komandanta Apolonija, 167.g.p.n. napada, osvaja i pljačka Jerusalem i Hram, odnoseći i zlatni svećnjak – *menoru*. Biblija to beleži sledećim rečima: "*Drsko prodre u Svetište i zaplijeni zlatni...svijećnjak sa svim priborom*".

---

[4]* Zbornik jevrejske postbiblijske literature

[5]* (*Prva knjiga kraljeva; 6:2*)

Ali posle pobede pobunjenih Jevreja predvođenih Judom Makabijem (166.-160.g.p.n.e.) načinjen je novi svećnjak koji je unesen u Hram. Biblija to pominje u *Prvoj knjizi Makabejaca; 4:49-50 „Pošto su načinili novo sveto posuđe, unijeli su u Hram svijećnjak...i zapalili svijetiljke na svijećnjaku, koje su rasvijetlile unutrašnjost Hrama.*"

Svećnjak – *menora*, izglêda koji znamo iz biblijskih tekstova ranijeg vremena, nesumnjivo je bila preteča zlatnom svećnjaku iz vremena Drugog (Herodovog) Hrama koji je prikazan na „Titovom slavoluku" u Rimu, iako verovatno ne i doslovno kopiran uzor. U to vreme, kada je od strane jevrejskog judejskog kralja Heroda Velikog (37.- 4.g.p.n.e.) obnovljen Drugi Hram u Jerusalemu, bila je samo jedna *menora*, a ne više deset. Biblijska *Knjiga proroka Zaharije; 4:2,* nam to opisuje sledećim tekstom: *„Šta vidiš? upita* (anđeo Zaharija, o.a.). *Ja odgovorih: Vidim, evo, svijećnjak, sav od zlata, sa posudom za ulje na njegovom vrhu; i sedam je žižaka na svijećnjaku, sa sedam ljevaka za sedam žižaka što su na njemu.*"

Posle pada Jerusalema 70. godine od strane Rimljana, ova *menora* je odneta u Rim. To je prikazano na poznatom, već pomenutom „Titovom slavoluku" podignutom od strane rimskog cara Domicijana (81.- 96. god.) u Rimu 82. godine (latinskim nazivom *Arcus Titi,* italijanski *Arco di Tito*) na tadašnjoj promenadi-aveniji Via Sakri (*Via Sacri*), neposredno nakon smrti njegovog brata i prethodnika Tita (79.- 81. god), a u slavu te njegove pobede nad Jevrejima i zauzimanja Judeje i Jerusalema.

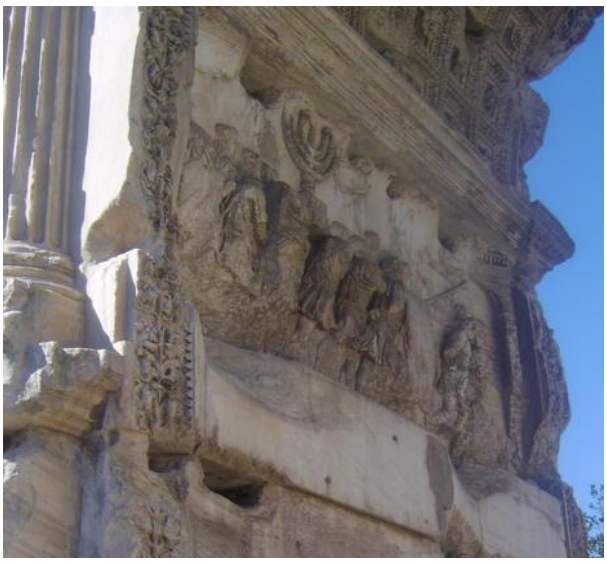

„Titov slavoluk" sa detaljem reljefa sa *menorom* koju nose rimski vojnici i natpisom - *SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS DIVO TITO DIVI VESPASIANI F(ILIO) VESPASIANO AVGVSTO* –„Senat i narod Rima (posvećuju ovo) njegovom božanstvu Titu Vespazijanu Avgustu, sinu božanskog Vespazijana"

Doneta u Rim, *menora* je, zajedno sa drugim opljačkanim predmetima iz Hrama u Jerusalemu, bila deponovana u „Hramu Mira" (poznatom i kao *Vespazijanov forum*). Kada je 192. godine hram bio uništen usled velikog požara, blago iz njega je bilo premešteno na drugo mesto, pa verovatno i *menora* iz jerusalemskog Hrama. Kada su Vandali[6]* opseli i zauzeli Rim 455.

[6]* Dva germanska plemena *Silinzi* i *Hazdinzi*, koja su 429. godine u severnoj Africi formirali jaku kraljevinu Kartagu (Kartagenu) koja je opstala sve do 533/534.g., kada je ruši Istočno rimski-vizantijski imperator Justinijan I (527.- 565.g.).

godine odneli su svo blago u Kartagu (Kartagenu), pa izvesno i *menoru.* Kada je general Istočno rimskog - vizantijskog carstva, Belisarius, 534. godine pokorio i zauzeo vandalsku kraljevinu Kartagenu, on je zaplenjene svete predmete Jevreja, pa i *menoru,* odneo u prestolnicu Vizantije – Konstantinopolj, i u triumfalnoj procesiji proneo gradom. O ovome nam govori Prokopije iz Cezareje (oko 500.- oko 565. god.), istaknuti grčki istoričar 6. veka i jedan od poslednjih značajnih istoričara antičkog sveta, koji je lično pratio Belisariusa u njegovom pohodu na Kartagu (Kartagenu). U svojoj knjizi *„Ratovi Justinijana"*, u trećem i četvrtom tomu, koji nose naziv *„Vandalski rat"* (4.9), on kaže: *„Među ovim* (predmetima, o.a.) *je bilo i blago od Jevreja, koje je Tit...doneo u Rim posle osvajanja Jerusalema. I jedan od Jevreja, videvši ove predmete, a koji je poznavao cara* (Justinijana I, o.a.) *priđe mu i reče: Ovim predmetima ne priliči da budu položeni u palate Vizantijske. Zaista, nije moguće za njih da budu bilo gde drugde, osim na mestu gde je Solomon, kralj Jevreja, položio ih ranije. One su razlog što je Gejzerih* (kralj Vandala, 428.- 477. god., o.a.) *osvojio palate Rima, a sada rimska vojska pokorila Vandale. Kada su ove reči došle do kralja, on se prepao i brzo ih sve poslao u svetilišta hrišćanska u Jerusalemu."*

Dakle, prema Prokopiju, *menora* i ostali obredni predmeti Jevreja koje su poharali Rimljani, ponovo su vraćeni u Jerusalem i položeni u neku od hrišćanskih svetih mesta (crkvi) u Jerusalemu. Ako je ovo tačno, onda je za pretpostaviti da su ti isti predmeti verovatno opljačkani i 614. godine kada su Perzijanci zauzeli Jerusalem. U svakom slučaju, ovde se gubi trag zlatne sedmokrake *menore* iz Hrama u Jerusalemu, i od tada ona više nikada nije otkrivena. Sve druge priče su postale legende, bilo da govore o tome da je *menora* pre perzijskog osvajanja, zakopana i sakrivena od strane crkvenih starešina i čuvara, pa posle odneta u Rim gde je položena i sačuvana sve do današnjih Vatikanskih riznica, bilo da je izgubljena u ruševinama crkve u kojoj se čuvala, a koja je porušena nakon velikog zemljotresa koji je pogodio ovaj prostor koncem 8. veka. Vizantijski imperator iz 10. veka, Konstantin Porfirogenit (905.-959. god.) izveštava da je (neki, izvesni) sedmokraki svećnjak, koji je bio čuvan u carskim odajama, paljen i iznošen za vreme prazničnih procesija. Nije jasno da li se ovde misli na jerusalemsku *menoru*, ili neki drugi sličan sedmokraki svećnjak.

Simbolika porekla izgleda *menore*

Često se postavlja pitanje šta je bilo uzor za *menoru* u njenom izgledu, kao sedmokrakog svećnjaka.

Jedno od tumačenja daje odgovor da se uzor izgleda *menore* nalazi u samim terminima koji se simbolično koriste u Bibliji u pojednim opisima njenog izgleda (kao *„božanskog svetla"* koje osvetljava jedini i pravi - božiji put). Pa tako u tim opisima susrećemo termine koji dolaze od naziva za biljke ili njihove delove, kao: *stabljika, grana, cvet, čašica cveta, kup bademova cveta.*

Prema drugom verovanju, njen uzor je bio u mirisnoj biljci *Salvia palaestinae*, vrsti žalfije koja je rasla (i danas raste) na prostoru brda Morijah, u Jerusalemu. Ova biljka svojim izgledom jako podseća na *menoru,* što nas ujedno dovodi i do sledećeg

tumačenja simboličnog značaja *menore* kao *„Drveta života"* iz Kabale. Naime, sedam krakova svećnjaka i tri mesta njihovog spoja na centralnom stablu simbolizuju deset *sefirot*[7]* *„Drveta života"* iz Kabale. Centralni stub odgovara *„Stubu Ravnoteže"* (sefirot 1, 6, 9 i 10), kraci sa leve strane odgovaraju *„Stubu Jačine i Tačnosti"* (sefirot 3, 5 i 8), a kraci sa desne strane odgovaraju *„Stubu Milosrđa"* (sefirot 2, 4 i 7).

Sledeće tumačenje dolazi od jevrejsko - rimskog istoričara Filona Aleksandrijskog (oko 20.g.p.n.e. do 50. god.) koji uzor izgleda *menore* kao sedmokrakog svećnjaka objašnjava postojanjem sedam planeta sunčevog sistema (tada poznatih klasičnoj astronomiji) sa Suncem kao izvorom svetla u njenom centru, što simbolizuje ideal tog i takvog „idealnog" planetarnog sistema. On ide čak i dalje i daje objašnjenje zašto u Bibliji nigde ne stoji označenje težine *menore,* ali stoji odrednica o nužnosti da ona bude izlivena iz jednog komada, od čistog zlata. To objašnjava time da su i nebesa bezgranična i nemeriva i sačinjena od jedne suštinske važne i vredne materije, koja određuje bitnost i srž svega. Konačno, Filon daje i objašnjenje biblijskog jasnog određenja mesta i pozicije *menore* u Svetištu[8]* na južnoj strani (zidu) jer *„se i nebeske planete nalaze i kreću unutar južne hemisfere nebeskog svoda"*.

Postoji i tumačenje koje objašnjava izgled *menore* uzorom na božijih i biblijskih „sedam dana Stvaranje Sveta" sa svom veličinom i značajem koje taj čin nosi sa sobom, prenesen i iskazan u sedmokrakom izgledu svećnjaka, gde centralno svetlo predstavlja *Šabat*[9]*. Sedam dana u nedelji kao harmonična perfekcija određenja i računanja vremena, takođe svoj iskaz nalazi u sedam krakova *menore.*

Opšta primena

Generalno, davanje značaja *menori* kao *„božijem simbolu"* i znamenju, ogleda se i u samom biblijskom tekstu u *Prvoj knjizi Samuilovoj; 3:3*, gde kaže *„...**svijećnjak Božiji** još ne bijaše ugašen..."*. Ova simbolika *menore* kao *„božijeg svećnjaka i svetla"* i njeno korišćenje u raznim prikazima, posebno dolazi do izražaja posle razaranja Drugog Hrama od strane rimskog vojskovođe, kasnije i cara, Tita (79.- 81. god) 70. godine, kada *menora* počinje simbolično predstavljati upravo taj srušeni i izgubljeni Hram, kao mesto najveće uzvišnosti i svetosti Jevreja. Od tada se prikaz *menora* počinje koristiti još učestalije i rasprostranjenije kao centralni motiv jevrejske umetnosti, kako u samoj Judeji (teritoriji Izraela) tako i van nje. Ona postaje središnji motiv ceremonijalne ali i ritualne umetnosti na zidnim i podnim mozaicima u sinagogama, na zidnim slikama (što je bilo jako neobično obzirom na strogu zabranu slikanja prema trećoj Božijoj zapovedi *„Ne pravi sebi lika ni obličja bilo čega što je gore na nebu, ili dolje na zemlji, ili u vodama pod zemljom"*[10]*), zidnim rezbarijama i reljefima, ukrasima na staklu, pečatima, prstenima, amajlijama, nadgrobnim spomenicima, sarkofazima, na zidovima katakombi, vratima i portalima, uljanim lampama, narukvicama, staklenim čašama, ukrasnim vezovima, duborezima na

---

[7]* Hebrejski „brojanje". Postojanje deset iskonskih kosmoloških brojeva koje je stvorio Bog.

[8]* (*Knjiga Izlaska, Druga knjiga Mojsijeva; 26:35*)

[9]* Hebrejski „subota". Najveći jevrejski praznik. Simbol večnog sporazuma između Boga i jevrejskog naroda o nužnosti rada i obavezi odmora.

[10]* (*Knjiga Izlaska, Druga knjiga Mojsijeva; 20:4*)

drvenim kutijama i kovčezima, na kovanim novčanicama.

Ponekad su za prikaz *menore* korišćene i figurativne forme koje su trebale asocirati na izgled *menore,* kao što su: palmino drvo, „Drvo života", a ponekad su to i razni stilovi pomešani sa okolnim kulturnim uticajima, sa slikovnim prikazom, često i životinja, posebno iskazani na raznim papirnim dokumentima iz kasnijih vekova, a koji potiču pretežno iz Istočne Evrope i Severne Afrike.

***Šiviti* ili *Mizrah* (istok)[11]*, dekorativni zidni prekrivači sa prikazom *menore* koji su se stavljali na istočni zid sinagoge da bi ukazivali na smer molitve prema Jerusalemu. Lični su pokloni darodavaca čija su imena upisana u tekstu. Rađeni su od tvrde hartije ili platna, ispisani tintom (mastilom) i temperom. Potiču iz 19. veka, prva dva iz Poljske i treći iz Engleske. Sada u Izraelskom muzeju u Jerusalemu (dve slike levo) i u Skirbal muzeju u Los Anđelesu (slika desno).**

***Šiviti* ili *Mizrah* (istok), dekorativni zidni prekrivači sa prikazom *menore,* 19. vek, Severna Afrika, Maroko, Perzija. Oslikani vodenim bojama i pozlatom. Motivi podražavaju muslimanske molitvene prostirke. Sada u Skirbal muzeju u Los Anđelesu (slika levo) i u Izraelskom muzeju u Jerusalemu (slike desno).**

Menora kao centralni simbol jevrejstva ostala je i kroz kasnije vekove i vremena najprisutniji vizuelni motiv i prikaz, a posebno u sinagogama, sve do današnjih dana.

Profesor i naučni istraživač, Ervin R. Gudenof[12]* sa Jejl Univerziteta u Americi, u svojoj knjizi *„Jevrejski simboli u grčko-rimskom periodu"* navodi da je tokom svojih istraživanja i prikupljanjem građe drugih istraživača, evidentirao

---

[11]* (*Psalmi; 16:8 „Svagda vidim pred sobom Gospoda. On mi je sa desne strane da ne posrnem*)

[12]* Erwin R. Goodenough (1893-1965. god)

preko 182 primera prikaza *menore* kao sedmokrakog svećnjaka u nalazima na raznim artefaktima iz antičkog vremena. Oni su pre svega sa prostoru današnjeg Izraela, ali delom i susednih zemalja Bliskog istoka, gde su Jevreji živeli.

Najstariji prikazi *menore*

Jedan od najstarije pronađenih prikaza *menore* datira iz vremena između 1. veka p.n.e. i 1. veka nove ere (verovatno u vreme vladavine jevrejskog judejskog kralja Heroda Velikog /37.g.p.n.e.- 4. god./). Nesumnjivo je da potiče iz vremena pre razrušenja Prvog Hrama. Pronađena je za vreme iskopavanja vršenih na lokaciji današnje Jevrejske četvrti Staroga grada (nekadašnjeg Gornjeg grada) u Jerusalemu, u ruševini kuće koja je bila u neposrednoj blizini Hrama, a koja je izgorela verovatno posle rušenja i paljenja samog Hrama i Jerusalema od strane Rimljana 70. godine.

Zbog toga je otisak i oštećen i nepotpun. On predstavlja crtež *menore*, visine i širine 32 cm, uklesan u sloju kreča (gipsa) na podu privatne kuće. Ugravirani motiv predstavlja verovatno oslik autorovog neposrednog uvida u izgled *menore* i prostora na kome se ona nalazila, pa je sa njene desne strane takođe ugraviran delimično sačuvani prikaz dva elementa koji verovatno predstavljaju žrtveni oltar i sto za obredni hleb iz samog Hrama.

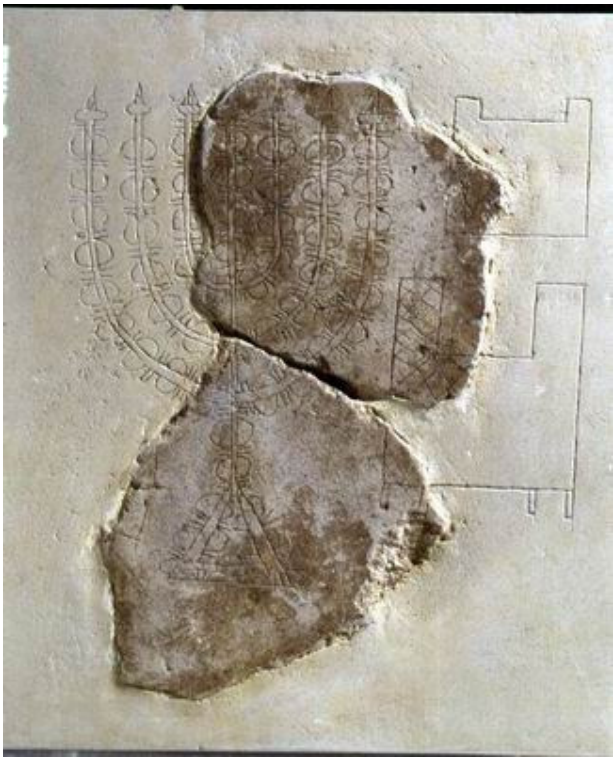

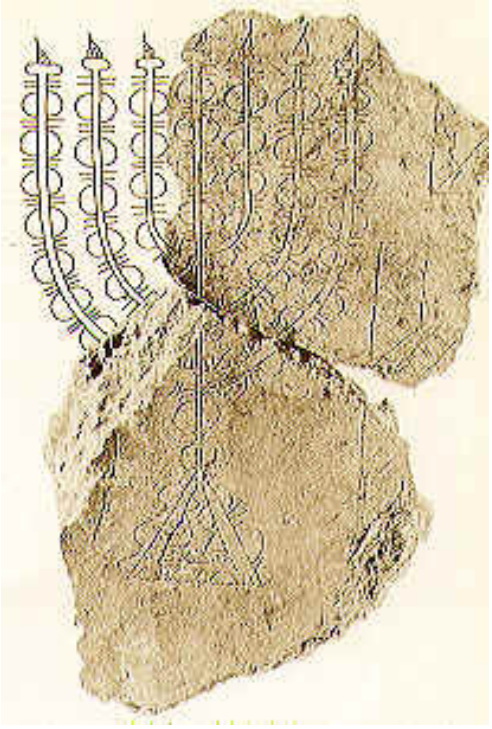

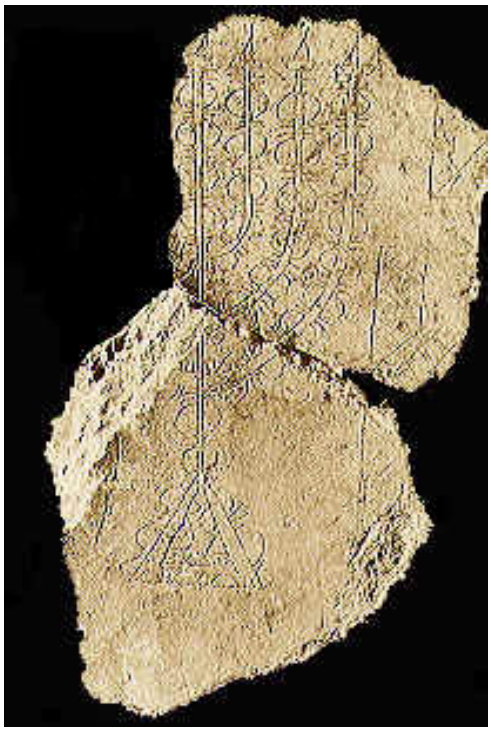

Ono što je karakteristično za ovaj prikaz *menore* je tronožni stalak na kome se ona nalazi. To je različito od onoga što se vidi na prikazu *menore* na titovom slavoluku u Rimu, koji predstavlja *menoru* zaplenjenu od strane

Rimljana iz Hram u Jerusalemu. Ovde postoji par mogućnosti! Ili da je prikaz *menore* iz Jevrejskog kvarta slobodni umetnički iskaz viđenja hramske *menore* od strane onoga ko je crtao ovaj prikaz, ili da su joj Rimljani radi lakšeg prenošenja i postavljanja dodali postolje. U svakom slučaju, skoro svi prikazi *menora* na artefaktima iz antičkog vremena, predstavljeni su sa tronožnim postoljem (osim u nekolicini slučajeva gde se izgled postolja ne može odrediti, ili u svega par slučajeva gde je on prikazan kao dvonožan – što je verovatno potpuna „umetnička sloboda" prikaza).

Ovaj važan artefakt nalazi se danas u fundusu Izraelskog muzeja u Jerusalemu.

U sklopu priprema za podizanje hodočasnog centra *„Legionara Magdale"* (čiji je kamen temeljac položio i blagoslovio Papa Benedikt XVI tokom svoje posete Svetoj zemlji, 12. maja 2009. godine) tokom iskopavanja koja su te 2009. godine vršili izraelski arheolozi pod rukovodstvom Dine Abšalom Gorni i Arfana Najara, na lokalitetu značajnog jevrejskog antičkog grada Magdala (Migdal) na severu Izraela kod Galilejskog jezera (rodnog mesta Marije Magdalene iz Novog Zaveta), pronađeni su temelji sinagoga iz vremena Drugoga Hrama. U njenom centralnom delu otkriven je kameni blok koji je sadržavao vrlo dobro sačuvani reljefni prikaz, između ostalog i *menore* između dve amfore.

Prema starosti uz njega pronađene grnčarije, kovanog novca i alata, procenjeno je da je ovaj kamen i sinagoga starosti između 50.g.p.n.e. i 100. godine. To je jedna od svega sedam u svetu pronađenih sinagoga iz vremena Drugoga Hrama. Većina je razorena za vreme Prvog jevrejskog ustanka protiv Rimljana (66.- 70. godine).

Kamen se nalazio na trouglastoj osnovi, okrenut prema zidu dvorane sinagoge i verovatno je služio kao sedište za vernike.

Svi pronađeni arheološki artefakti sa ovoga lokaliteta, pa i ovaj kameni blok sa reljefom *menore,* sada su deo stalne postavke hrišćanskog hodočasnog Centra *„Legionara Magdale*".

Na severu Izraela, u Galileji, u selu Pekin, 1873. godine podignuta je nova sinagoga na temeljima stare, antičke iz vremena rabina Jošue ben Hananija. On je živeo u 2. veku, neposredno nakon rušenja Drugog Hrama, i na tom mestu je podigao i vodio *Bet Midraš* („Kuću učenja", sinagogu).

Prilikom rekonstrukcije sinagoge, 1926. i 1930. godine, otkrivene su dve kamene ploče upravo iz tog vremena, a jedna od njih sadržavala je motiv *menore,* šofara[13]* i lulava[14]*. Ova kamena ploča postavljena je sada na zidu sinagoge iz 1873. godine.

[13]* Hebrejski „rog". Prastari duvački instrument. Pravi se najčešće od ovnovskog ili kozijeg roga. Koristi se u sinagogi za praznik Roš Hašana (Nova godina) i Jom Kipur (Dan pokajanja)
[14]* Palmina grana. Jedna od „arba minim" (četiri vrste) biljaka kojima se u Hramu vrši obred za vreme praznika Sukot (grane palme-*lulav*, mirte, vrbe i citrusa-*etroga*).

Poslednji vladar antičkog Izraela iz dinastije Hašmonejaca bio je Matatija Antigona (Matatajah, 40.- 37.g.p.n.e.). Interesantno je da je on bio prvi jevrejski vladar koji je na novcu koji je kovao i izdavao, dao prikaz *menore.* Iako je *menora* zauzimala respektibilno mesto u duhovnom i verskom životu starih Jevreja, ni jedan vladar pre njega ni posle njega (sve do obnove moderne države Izrael 1948. godine) nije koristio *menoru* kao motiv za novac koji su kovali, verovatno iz određenog respekta. Najpoznatiji i najređi od svih novčića iskovanih u poslednjim danima vladavine Matatije Antigona su bili novčići sa prikazom

ceremonijalnih objekata iz Hrama u Jerusalemu – pa i sedmokrakog svećnjaka (*menore*) i obrednim hlebom na stolu – simbolima koji su zauzimali tako značajno mesto u životu Jevreja, a koji se nisu prikazivali na novčanicama, nikad

pre i nikada posle ovih novčića. Reč je o novčićima vrednosi jednog prutaha, na kojima je oko prikaza *menore* na grčkom jeziku pisalo „Kralj Antigona", a na poleđini na hebrejskom jeziku „Matatija Vrhovni sveštenik".

Ovi novčići, koji dakle potiču sa kraja 1. veka p.n.e., nalaze se sada u fundusu Izraelskog muzeja u Jerusalemu (slike na prethodnoj strani) i u kolekcijama privatnih kolekcionara (slike gore).

***Menora* kao motiv na prstenju, privescima i medaljonima**

Već smo naglasili da je prikaz *menore* često korišćen i kao umetnički motiv na raznim predmetima koje su koristili Jevreji u antičko vreme. Jedan od takvih umetničkih izraza bilo je i njeno korišćenje za ukrasne detalje kao što su lični prsteni, privesci i medaljoni. To samo potvrđuje značaj koji je, ne samo u verskom smislu, već i u svakodnevnom životu imala simbolika *menore* u svesti Jevreja. Na slikama koje slede dat je prikaz više takvih ukrasnih predmeta.

37.g.p.n.e. Nađen u Bet Šearimu. Sadrži i ispis

50.g.p.n.e. Desno *Obredni sto*, levo simbol *Oltara*

50.g.p.n.e. *Menora*-kao simbol spiritualizma i *Rog izobilja*-kao simbol prosperiteta

Na gornjim primerima prstena, vidimo da se uz prikaz *menore* često daju i simbolični prikazi drugih ceremonijalnih predmeta iz Hrama, što u kombinaciji sa *menorom* očito treba da predstavlja spoj koji nosi veću duhovnu simboliku. To vidimo i u prikazu *Roga izobilja*, kao simola prosperiteta iz vremena Makabejaca.

Ova *menora* potiče iz 50.-40.g.p.n.e. Sadrži 11 krakova, što očito ukazuje da je njen autor (ili korisnik) pripadnik sekte *Sadukeja* koja je prihvatala samo strogu primenu *Zakona* (Toru) i odbacivala primenu *menore* u profanu svrhu (uzalud). Ispod prikaza 11-to krake *menore* su gravure dva *Roga izobilja,* makabejskog simbola prosperiteta (zemlje) kao kombinacije sa spiritualizmom koji simbolizuje *menora.*

50.g.p.n.e. Ispod *Rog izobilja*

Menora,* levo *Obredni sto* i *Oltar

1. vek p.n.e. Raritet sa prikazom 4 *menore*

Među najstarijim pronađenim primercima prstenja su oni iz vremena posle razorenja Prvog Hrama (586.g.p.n.e.), a potiču sa kraja 4. i početka 3. veka p.n.e.

Prva slika (dole levo, na sledećoj strani) sadrži prikaz *menore* sa granom palme (*lulav*) levo od nje i citrusom (*etrog*) desno. Druga slika (dole sredina, na

sledećoj strani) je prsten od olova, što upućuje na siromašni status njenog imaoca. Iznad prikaza *menore* na oba prstena je iscrtana linija što je tada bio simbolični znak za srušeni Hram u Jerusalemu.

Treća slika (dole desno, na sledećoj strani) predstavlja samo krunu glave prstena i sadrži vrlo redak prikaz *menore* sa samo dve nožice. Takođe je od olova, kao jeftinog materijala što opet upućuje na siromašniji status njenog imaoca. Levo od prikaza *menore* je reljefni crtež *šovela* (lopatice za tamjan).

Menora je bivala motiv i na ukrasnim privescima koji su se radili od metala, drveta i stakla. I ovde je često uz sam motiv *menore* bio urezan i neki

drugi slikovni prikaz, kao na primer *palmina grana* ili *šofar* (slika dole levo), ili je bio ispisan određeni tekst ili ime.

Stakleni privesak sa motivom *menore*, nastao između 4. i 5. veka

Ukrsni stakleni medaljon sa ugraviranom *menorom* i tipičnim ritualnim jevrejskim motivima *lulavom* (palmina grana), *etrogom* (limunom) i *šofarom* (ovnovim rogom), 2. – 3. vek

Prsten od bronze sa kosim urezima, sa ugraviranom *menorom*, i tipičnim ritualnim jevrejskim motivima - *lulavom* (palminom granom) levo i *šofarom* (ovnovim rogom) desno, 4. – 5. vek

U arheološkim iskopavanjima koja su vršena 2013. godine od strane istraživača arheološkog odeljenja Hebrejskog univerziteta iz Jerusalema, na jugoistočnom lokalitetu 50 metara od Brda Hrama, pored 36 zlatnih kovanica novca koje su izdate od strane više vizantijskih vladara, otkrivena je i zlatna ogrlica sa ukrasnim medaljonom-priveskom prečnika 10 centimetara. Ona potiče sa početka 7. veka, verovatno iz vremena perzijskog osvajanja Jerusalema 614. godine.

Na ovom prelepom i dobro očuvanom primerku ukrasnog medaljona ugravirani su prikazi sedmokrake *menore* na tronožnom postolju, *šofara* (ovnovog roga koji predstavlja ritualni jevrejski verski predmet) i svitak Tore (Svetog pisma).

Otkriću ove ogrlice prethodio je pronalazak sličnog ali manjeg priveska-medaljona iz starijeg vremenskog perioda. Reč je takođe o zlatnom medaljonu iz vizantijskog vremena između 3. i 6. veka, prečnika 6,5 centimetara. Ovaj privesak je pronađen 1938. godine i predat je „Jevrejskom muzeju u Londonu", gde se i sada nalazi.

On sadrži ispis na grčkom jeziku, ali naravno osnovni motiv i na njemu je prikaz sedmokrakog svećnjaka *menore* na tronožnom postolju, te sa leve strane prikaz *šofara* (ovnovog roga), a desno, najverovatnije, prikaz *lulava* (palmine grane koja se koristi kao ritualni predmet za jevrejski praznik *Sjenica* - Sukot). Natpis sa grčkog u prevodu otprilike znači: *„U ime zaloga Jakova, patrona*" (lidere, patera, principala, o.a.). I upravo zbog tog natpisa izvesno je da je korišćen u sinagogi kao poklonjeni predmet koji se verovatno stavljao na neki od hramskih rekvizita (svitak *Tore* ili na *Aron hakodeš* - „Ormar za *Toru*"). Ono što ga čini retkim jeste upravo to da je natpis na grčkom jeziku, a ne na hebrejskom.

***Menora* kao motiv u antičkim sinagogama Izraela**

Simbolizam *menore* kao *„božijeg objekta i svetla*" koristi se veoma često u prikazima u sinagogama posle razorenja Drugog hrama u Jerusalemu. Početkom novog milenijuma postaje skoro neizostavan motiv u prikazima na podnim mozaicima, na reljefima stubova i zidova ali i slikovnih prikaza na samim zidovima sinagoga (Dura Europa). Najčešće se slika i prikazuje neposredno uz Toru, što treba da simbolizuje perfekciju, sklad i harmoniju ove veze duhovne misli i reči koju nosi Tora i božanske varnice i svetla kojim se ta reč i misao treba da širi i bude „vidljiva" svima. Ta njena simbolika i uloga se prenela i kroz Srednji vek, sve do današnjih dana, pa se u skoro svakoj sinagogi i danas uz *Aharon Hakodeš*, „Sveti ormar" u kojem se čuva Tora, nalazi i „večna svetlost" (hebrejski *ner tamid*). Ona simbolizuje kontinuitet koji predstavlja *menoru* iz vremena Hrama, a ovekovečena je upravo u sveprisutnom stalnom svetlu svećnjaka – *menore* u sinagogama. Ujedno to je i ispunjenje biblijskog (Božijeg) zaveta datog u *Knjizi proroka Isaije; 42:6,* gde kaže: *„Ja Gospod* (Jahve) *dozvah te u pravdi, i držaću te za ruku, i čuvaću te, i učiniću te da budeš zavjet narodu,* ***i svjetlost narodima***".

Ukrašavanja sinagoga tog antičkog vremena (1. do 8. vek) generalno je bilo po uzoru i pod uticajem rimske i grčke kulture i mozaičkog slikarstva, što se jako odrazilo i na sadržaj motiva u oslikavanju sinagoga. Tako su često prisutni prikazi zodijačkih znakova (horoskopa) ali podešenih sa jevrejskim mesecima i kalendarom, životinja, motiva prirode. Ali ono što je najviše odavalo „jevrejski" karakter tom ukrašavanju su bili neizostavni motivi „Kovčega sporazuma" („Ormara za Toru" - *Aharon ha Kodeša*), kao i brojnih hramskih motiva kao što su: *šofar, lulav, etrog, šovel,* ali pre svega *menora.* Ona je prikazana ili samostalno ili uz „Ormar za Toru", često i po dve *menore*, svaka sa po jedne strane, što takođe naglašava značaj koji se davao *menori* i njenom simbolizmu duhovnog svetla. Interesantno je da je ona skoro u većini tih prikaza predstavljena na tronožnom postolju.

1838. godine arheolog Eduard Robinson, prilikom iskopavanja koja je vršio na severnoj obali Galilejskog jezera, na arheološkom lokalitetu antičkog grada **Kapernauma**, otkrio je strukturu stare sinagoge iz vremena 2./3. veka nove ere. Ova impresivna građevina od blokova belog krečnjaka sastojala se od glavne molitvene prostorije veličine 20,5 x 18,5 metara i predvorja veličine 20,5 x 11

metara. Dekoraciju sinagoge su činili brojni reljefni motivi i stotine fragmenata, pretežno urađenih na gornjim delovima građevine i sa vanjske strane. Među tim reljefima, na jednom od kapitela nalazi se i motiv tronožne *menore* uz koji su prikazani i hramski rekviziti - rog (truba) – *šofar* i lopatica za tamjan - *šovel*.

Sinagoga u Kapernaumu doživela je određene građevinske intervencije u 4. veku. Samo mesto prosperira do 11. veka, nakon čega je napušteno i propada.

Arheološki lokalitet ove sinagoge sada je obnovljen i uređen i dostupan je posetiocima.

Sinagoga iz **Ein Gedija**, oaze na obali Mrtvog mora, datira iz 3. veka, iz rimsko-vizantijskog perioda, ali je određena renoviranja, dogradnje i izmene imala u 4. i sredinom 5. veka. Njen konačni izgled predstavlja trapezasta osnova veličine 16 puta 13,5 x 12,5 metara, dvospratne strukture. Otkrivena je u arheološkim iskopavanjima koja su vršena u vremenu od 1970. do 1972. godine pod rukovodstvom D.Baraga i J.Porata. Naseobina u Ein Gediju je predstavljala jedno dinamično i prosperitetno jevrejsko naselje koje pominje i rimski istoričar iz 3. i 4. veka Euzebio iz Cezareje (*Euzebio Pamfili,* oko 263.- 339. god.) u svom radu *„Onomastika"*, pisanom oko 324.god., gde kaže o Ein Gediju: *„Sada veoma veliko selo Jevreja, Eingedi, koje leži pored Mrtvog mora, odakle dolazi balzam* (mirisno ulje, o.a.)".

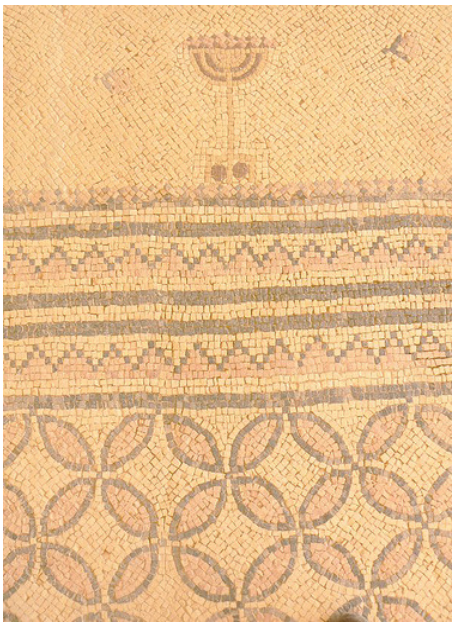

Otkriveni podni mozaik sadržavao je motive biljnih plodova, životinja, zodijaka sa ispisima znakova, prirode, prikaza jevrejskih ritualnih predmeta, ali vrlo je uočljivo odsustvo bilo kakve mozaičke slike ljudskog lika, što nam ukazuje da je tamošnja jevrejska zajednica bila konzervativna i da se pridržavala treće Božije zapovedi: *„Ne pravi sebi lika ni obličja bilo čega što je gore na nebu, ili dolje na zemlji, ili u vodama pod zemljom*"[15]*.

Ono što je za ovaj rad interesantno je da je mozaička dekoracija na podu naspram *bime*[16]* sadržavala prikaz sedmokrake *menore.*U iskopavanjima na prostoru severnog zida sinagoge otkrivena je prostorija koja je verovatno služila kao spremište. U njoj su pronađeni brojni predmeti: verski spisi, svici, novac, bronzani kup (pehar). Ali ono što je posebno zanimljivo, tu je pronađena i unikatna *menora* od bronze, visine 30 cm.

Sinagoga u Ein Gediju je razrušena u požaru koji se desio verovatno za vreme vladavine vizantijskog cara Justinijana (527.-565. god.) u drugoj polovini 6. veka, u vreme velikih pritisaka i progona kojima su bili izloženi Jevreji za vreme Vizantije (324.- 638. god). Samo naselje doživljava svoj kraj početkom 7. veka, slabljenjem Vizantije usled arapskog prodora i osvajanja ovih prostora.

Pronađena bronzana *menora* i kup (pehar)

1920/21. godine, prilikom gradnje puta u blizini grada Tiberijasa (grad na severu Izraela na levoj obali Galilejskog jezera) otkriveni su ostaci antičkog grada i letnjikovca (odmarališta) **Hamat Tiberijas**. Tiberijas i Hamat Tiberijas su u 4. i početkom 5. veka bili sedište *Sanhedrina,* Jevrejskog verskog saveta (sabora, veća). Hamat Tiberijas je u to vreme bio poznat po svojim izvorima tople i lekovite vode i Jevreji Tiberijasa su ga koristili kao banju i lečilište za razne bolesti. Zato ne iznenađuje da su u samom centru Hamata otkriveni ostaci antičke sinagoge iz vremena druge polovine 4. veka sa prelepim i očuvanim podom, oslikanim mozaikom. Pored dobro

[15]* (*Knjiga Izlaska, Druga knjiga Mojsijeva; 20:4*)

[16]* Grčki „govornica". Uzdignuti deo usred sinagoge sa koga se čita *Sefer Tora,* i na kome stoji rabin za vreme bogosluženja.

očuvanih 9 (od 12) mozaičkih slika znakova zodijaka, koji su se nalazili na centralnom delu poda sinagoge, na njenom pročelju nalazio se, takođe odlično očuvan, podni mozaik sa slikom „Kovčega sporazuma" („Ormara za Toru" - *Aharon ha Kodeša*), oivičenog prikazima dve velike *menore.*

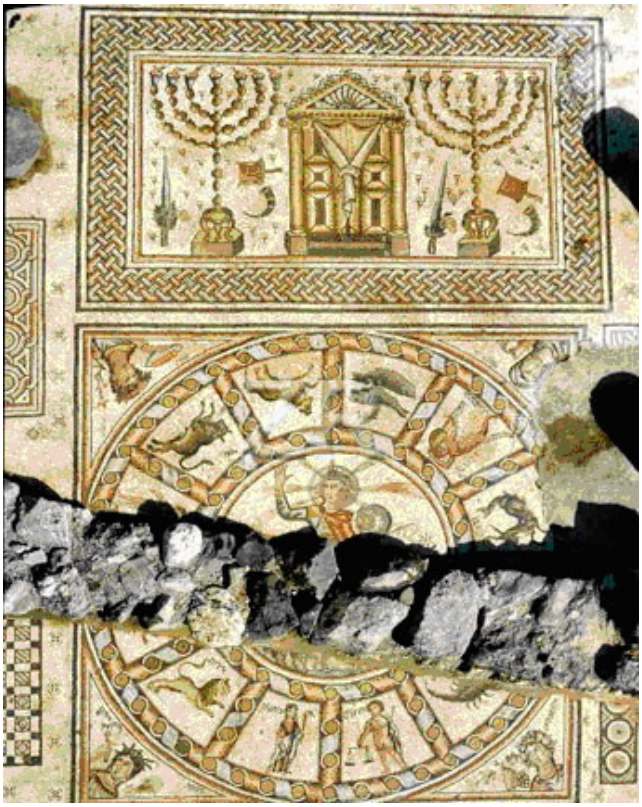

Ovakva slika „Ormara za Toru" (*Aharoan ha Kodeša*) sa dve *menore* sa strane, bila je čest motiv u sinagogama tog vremena.

Osim ovog mozaika sa dve *menore,* u sinagogi u Hamat Tiberijasu (slika levo) pronađena je i dobro očuvana, od krečnjačkog kamena izrađena trodimenzionalna *menora,* visine i širine 46 cm, na čijim su se vrhovima krakova nalazila urezana udubljenja koja su očito služile da se u njih stave male, moguće staklene posudice, koje su se koristile kao uljane čašice za maslinovo ulje, i koje bi, kada se zapale i gorile.

Krakovi sa njene prednje strane su bili interesantno ukrašeni naizmenično uklesanim reljefnim motivima cveta nara (šipka) i cveća. Autor ovoga motiva je verovatno inspiraciju za to našao u biblijskom citatu iz *Knjige Izlaska, Druga knjiga Mojsijeva; 25:33,* gde piše: *„Na... kraku neka budu čaše u obliku bademova cveta...i sa cvetnim laticama)*. Obzirom da je pozadina ove kamene *menore* bila glatka, neobrađena i neukrašena, pretpostaviti je da je ona bila smeštena i prislonjena na neki od unutrašnjih zidova sinagoge.

Ova retka i lepo ukrašena *menora* klasičnog modela redak je primerak pronađene očuvane trodimenzionalne *menore* (ne kao slike, mozaika ili reljefa).

Ona se danas nalazi izložena u stalnoj postavci antikviteta Izraelskog muzeja u Jerusalemu.

Nedaleko Hamat Tiberijasa, kraj današnjeg mesta Ramat Hagolan na severu Izraela, otkriveni su ostaci još jedne sinagoge koja je sadržavala prikaz *menore.* Reč je o sinagogi **Hamat Gader** iz vremena 5./6. veka.

Ova *menora* nalazi se ukrašena na pročelju oltara koji je služio za odvajanje *bime* od ostalog dela prostora sinagoge. Oltar je visine 64 cm i širine jednog metra. Pravljen je od kamena iz lokalnih kamenoloma i četvrtastog je oblika.

Unutar uokvirenog četvrtastog reljefa nalazi se izgraviran motiv *menore* uobličen vencem i sa ukrasnim motivom dva kraka sa srcima.

Ovakvi reljefi uklesani u kamenu ili mermeru bili su pod grčkim slikovnim uticajem i često su se susretali u hrišćanskim crkvama tog vremena i na tom prostoru, samo što je unutar slikovnih reljefa umesto menore bio uklesan krst. Oltar sličnog motiva ali ukrašen sa krstom (umesto *menore*) i danas se nalazi u manastiru Svete Katarine na Sinaju.

I ovaj kameni oltar sa *menorom* se danas nalazi u Izraelskom muzeju u Jerusalemu.

Sinagoga iz **Eštemoa** nalazila se na brežuljcima južno od današnjeg Hebrona (Zapadna obala). Potiče iz vremena između 3. i 5. veka, i tokom tog vremena pretrpila je određena graditeljska preuređenja. Njen podni mozaik sadržavao je samo biljne i geometrijske motive. U njenim iskopinama pronađena su i dva kamena bloka sa prikazima *menore.*

Jedan je sa reljefom *menore,* pored stilizovanog prikaza stuba levo od njega, i predstavlja deo kamene grede iznad ulaznih vrata sinagoge (slika dole),

a drugi je sa uklesanom *menorom* uz još dva jednostavna crteža i verovatno ima samo dekorativnu ulogu (slika dole).

Fotografija - Zev Radovan

***Menora* iz sinagoge u Aškelonu.**
Fotografija - Zev Radovan

U iskopinama još jedne sinagoge iz vremena između 6. i 7. veka, pronađeno je mermerno postolje na kome je takođe na pročelju, reljefno urađena *menora* (slika levo). Reč je o sinagogi u **Aškelonu**.

Pored ovog postolja u istoj sinagogi pronađena je dobro očuvana, ornamentno prelepo ukrašena mermerna ploča, koja je obostrano sadržavala prikaz *menore* sa *šofarom* (rogom), i cvetnim šablonima unutar reljefnih krugova.

***Menora* na mermernoj ploči iz sinagoge u Aškelonu**

Ono što je interesantno u vezi sa ovom mermernom pločom, je da je skoro ista ornamentno veoma slično ukrašena mermerna ploča, pronađena i u sinagogi u Prieni (Mala Azija – sada oblast zapadne Turske). Moguće da je majstor graditelj bio ili ista osoba ili ista/slična graditeljska škola i stil. Ova mermerna ploča iz sinagoge u Aškelonu sada se nalazi u Nemačkom protestantskom Institutu za arheologiju (*Deutsches Evangelisches Institut für Altertumswissenschaft des Heiligen Landes),* istraživačka jedinica nemačkog Arheološkog instituta u Jerusalemu (Izrael).

Sinagoga **Kohav ha Jarden** (hebrejski „Zvezda nad Jordanom") nalazila se u neposrednoj blizini reke Jordan, na granici Samarije i Galileje (danas severni Izrael). Na pronađenom kamenom detalju portala sinagoge reljefno je oslikan i „Ormar za Toru" (*Aharon ha Kodeš*) neposredno uz *menoru.* Kovčeg i *menora,* jedno pored drugog, bili su čest motiv u antičkim sinagogama.

Kao što smo videli u nekoliko već opisanih i prikazanih primera antičkih sinagoga, nije redak slučaj da se u istoj sinagogi nađe po dva, pa i više prikaza *menora*, bilo zajedno na podnom mozaiku i na nekom zidnom reljefu, ili pak na par (i više) zidnih reljefa i/ili uklesanih crteža.

Jedna od takvih je i sinagoga u **Afeku** na Golanu na severu Izraela, istočno od Galilejskog jezera. Ova sinagoga potiče iz 4./5. veka, i iz tog vremena su uočljive arhitektonske intervencije na njoj. Pronađeni su prikazi dve *menore* u njoj.

Oba prikaza su na kamenim blokovima od lokalnog bazaltnog kamena.

Prvi je na kamenoj gredi koja je verovatno stajala iznad nekog od prozorskih ili vratnih otvora. Motiv *menore* je nešto jednostavniji i sastoji se od pet krakova svećnjaka (što je ređi slučaj) uokviren kružnim reljefom (slika levo).

Drugi prikaz *menore* je takođe reljefni medaljon na kamenoj gredi (nadvratniku) od lokalnog bazalta i takođe uokviren kružnim reljefom. Ali ovaj prikaz je standardniji i sa klasičnim sedmokrakim svećnjakom (*menorom*).

Oba ova artefakta sa prikazom *menorâ* se sada nalaze u Muzeju Golana u gradu Kacrin, na severu Izraela.

I sinagoga u **Kfar ha Nasiju** imala je na portalu jednog od svojih nosećih stubova reljefnu rezbariju *menore* (slika levo).

Fotografija levo - Zev Radovan

Među arheološkim ostacima još jedne sinagoge na Golanu pronađena su i dva arhitektonska elementa koji sadržavaju prikaz *menorâ.* Reč je o sinagogi **Ein Našut** iz 4./5. veka.

U oba slučaja reč je o ukrasnim aplikacijama *menora* na stubovima sinagoge, odnosno na pročelju jednog i portalu drugog njenog stuba (slike gore).

1948. godine na lokaciji antičkog naselja **Tel Šal'Avim**, u centralnom Izraelu, otkrivani su ostaci samarićanske sinagoge iz vremena 3./4. veka. Njen podni mozaik sadrži sliku dve *menore,* jednu pored druge, manje i veće, a između njih simbolični mozaički prikaz brda Gerizim, svetog brda na kojem je stajao "Kovčeg zaveta" pre izgradnje Hrama u Jerusalemu. Samarićani su i posle gradnje Hrama u Jerusalemu smatrali brdo Gerizim svojim svetim mestom (slika levo).

U iskopinama na još jednom lokalitetu na Golanu, na severu Izraela, pronađeni su ostaci antičke sinagoge iz 4./5. veka.

Reč je o sinagogi **Dabiah**. I kod nje je pronađena kamena greda od bazalta sa uklesanim prikazom dve *menore* (slika levo).

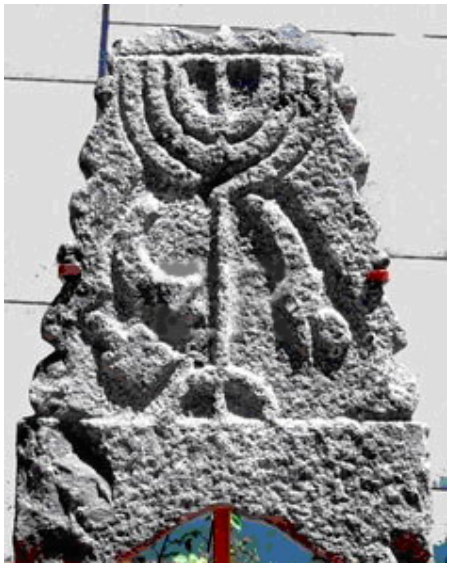

Sinagoga iz **Hirbat Gvula** na severu Samarije (centralni Izrael), nalazila se na desetak kilometara zapadno od reke Jordan, južno od današnjeg grada Bet Šeana. Potiče iz 4./5. veka.

U ruševinama sinagoge pronađen je i ovaj kameni ornament (slika levo) koji je ukrašen uklesanim reljefom *menore*, oko koje se nalaze tradicionalni hramski rekviziti: *šofar* (rog), *lulav* (grana palme) i *šovel* (lopatica).

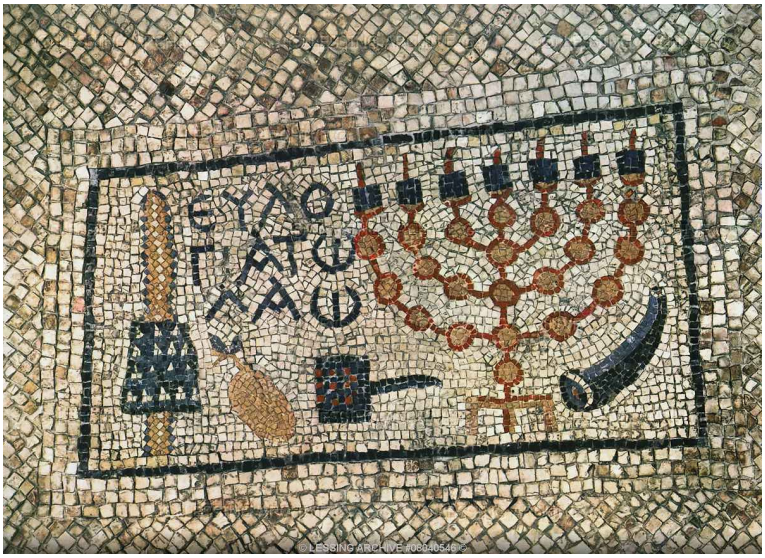

Sinagoga **Hulda** potiče iz 5. veka. Moguće da je i ona bila samarićanska sinagoga. Njen mozaički ukrašeni pod sadržavao je dobro očuvanu sliku *menore* sa više elemenata tipično jevrejskih hramskih rekvizita (*šofar, lulav, etrog, šovel*), ali je prateći natpis „*Slava* (pohvala) *narodu*" bio na grčkom jeziku, što se često susretalo na mozaičkim slikama sinagoga iz tog vremena.

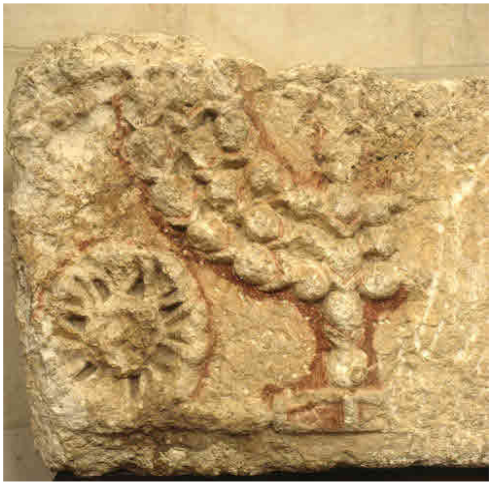

U arheološkim iskopinama još jedne sinagoge sa prostora antičke Judeje, u blizini grada **Hebron**, pronađena je kamena greda koja je sadržavala reljef *menore* pored reljefa rozete (cvetnog kruga), čestog zajedničkog motiva tog vremena. Ova sinagoga potiče iz 4./5. veka (slika levo).

U iskopavanjima koja su vršena 1971.-72. godine na lokalitetu antičkog jevrejskog (judejskog) grada Susija, južno od Hebrona, otkrivena je sinagoga **Kirbet Susija**, izgrađena krajem 4. veka. Njena podna mozaička dekoracija sadržavala je tri celine od kojih je ona u istočnom delu sinagoge, na kojoj se nalazila i platforma sa „Ormarom za Toru" (*Aharon ha Kodeš*), imala takođe oslikan i podni mozaički prikaz „Ormara za Toru", sa čije su se obe strane nalazile slike dva velika svećnjaka (*menore*).

Na slikama mozaičkog poda sinagoge u Kirbet Susiji, koje su delimično oštećene, vidi se „Ormar za Toru" (*Aharon ha Kodeš*) sa dve *menore* - bočno. Oko postolja *menore* sa desne strane su hramski rekviziti - *etrog* (citrus) i *lulav* (grana palme), a uz sliku leve *menore* je prikaz jelena (slike gore). Fotografije - Zev Radovan

1936. godine engleski arheolog i istraživač D.C.Baramki, kao član Komisije za starine pri britanskoj mandatnoj upravi za Palestinu, na lokalitetu antičkog grada Jerihona, u dolini reke Jordan severno od Mrtvog mora, otkrio je ostatke sinagoge koja je izgrađena u vremenu između 5. i 6. veka.

Ova sinagoga dobila je ime **Jerihonska** ili ***Mir Izraelu*** (***Mir celom Izraelu***). Ovo ime je dobila zbog pronađenog natpisa koji se nalazio na podnom

mozaiku i na kome je na hebrejskom jeziku pisalo *„Šalom Al Jisrael"*.

Ovaj očuvani podni mozaik sinagoge bio je velik 10 x 13 metara i sadržavao je prelepo urađenu i lepim motivima ukrašenu podnu sliku, u čijem se južnom delu nalazio mozaik *menore,* ispod koje se upravo i nalazio pomenuti hebrejski natpis *„Šalom Al Jisrael"* („Mir celom Izraelu") po čemu je sinagoga i dobila ime. Sama *menora* bila je ukrašena motivima *šofara* (roga, trube) i *lulava*(granom palme), koji su se nalazili sa njene leve i desne strane. Osim ovih motiva bio je i lepo urađen i mozaički prikaz „Ormara za Toru" (*Aharon ha Kodeša*).

Jerihonska sinagoga sa natpisom na hebrejskom jeziku ispod slike *menore* – „Mir celom Izraelu" (*Šalom Al Jisrael*). Ovaj mozaik *menore* spada u red jednog od najslikovitijih i najlepših prikaza.

Jerihonska sinagoga je bila u upotrebi sve do 8. veka.

Grad **Bet Šean** na severu Izraela, nalazi se oko 35 kilometara južno od jezera Tiberijas. Još od vremena jevrejskog kralja Solomona (965.- 930.g.p.n.e.) predstavlja važan i značajan jevrejski grad Petog distrikta. Njegovim osvajanjem od strane rimskog general Gneja Pompeja Velikog (106.- 48.g.p.n.e.) 63.g.p.n.e., počinje nametanje grčke kulture, jezika i umetnosti njegovim jevrejskim stanovnicima, a i samom gradu Rimljani menjaju ime u Skitopolis. U vreme Prvog jevrejskog ustanka protiv Rimljana (66. – 70. godine) Bet Šean je bio jak centar ustanika, ali je zato posle poraza ustanka pobijeno skoro 13.000 Jevreja u njemu. U vreme *Mišne*[17]* (3. vek) Bet Šean je ponovo naseljen Jevrejima. Iako je u narednom vremenu od 4. do 7. veka pod rimskom upravom on dominantno hrišćanski grad, jevrejsko prisustvo u njemu je osetno. To se ogleda i u činjenici da su prilikom iskopavanja koja su vršena u vremenu od 1964. do 1972. godine u značajnom rimskom objektu koji nosi ime „**Kuća Leontijeva**" (to ime su dali sami istraživači jer su u delu mozaika pronašli natpis na grčkom koji kao donatore gradnje ovih mozaika pominje izvesnog Leontija i njegovog brata Jonatana) na južnoj strani je otkrivena prostorija veličine 7 x 7 metara, koja je očito služila kao sinagoga. To se zaključuje po, u njoj urađenom podnom mozaiku oslikanom *menorom*, ispod koje stoji ispis „*Šalom*". To je redak primer da je prostor sinagoge uključen u neki drugi objekat i čini njegov sastavni deo.

Pored toga, 1960. godine severno od samog Bet Šeana, na lokalitetu **Tel Estaba** (Tel Istaba – „*Vrh brežuljka*") otkriveni su temelji verovatno samarićanske[18]* sinagoge iz vremena 4. ili početka 5. veka (slika na sledećoj strani). Ova sinagoga je građena pod vizantijskim (grčkim) graditeljskim uticajem, kao i većina sinagoga tog vremena. Orjentisana je severoistočno, a ne prema Jerusalemu (po tome se i zaključuje da je Samarićanska). Sadrži bogatu podnu mozaičku dekoraciju u obliku kvadrata, koja se nalazi ispred apside, na

[17]* Hebrejski „pouk". Zbirka jevrejskih usmenih zakona koju su sastavili rabini i koja čini prvi deo *Talmuda*. Termin se prvenstveno odnosi na zbirku propisa koju je početkom 3. veka sastavio predsedavajući tadašnjeg *Sanhedrina*, rabin Jehuda Ha Nasi.

[18]* Samarićani su etno-religiozna grupa koja vodi poreklo od Jevreja i u svom verovanju su najbliži judaizmu i jevrejstvu. Ali oni prihvataju samo učenje Tore pre Vavilonskog ropstva, koje su upražnjavali samo oni (Jevreji) koji su ostali u zemlji (bez učenja i tumačenja Tore koje su doneli povratnici iz Vavilona). Prema raznim izvorima zna se da su izgradili oko 20 sinagoga u vremenu između 3. i 7. veka, ali do sada su pronađeni ostaci samo njih sedam.

kojoj je oslikan „Ormar za Toru" (*Aharon ha Kodeš*) podržan stubovima i zaklonjen *parohetom* (vezenim pokrivačem kojim se pokriva *Aharon ha Kodeš*).

Sa njegove leve i desne strane nalaze se dve *menore*, dopunjene prikazima *šofara* i *šovela.*

Uočljivo je da je ceo ovaj kvadratni podni mozaik ukrašen samo sa biljnim i geometrijskim motivima, a osetno je odsustvo ljudskih ili životinjskih likova.

„Ormar za Toru" (*Aharon ha Kodeš*) oivičen stubovima i ukrašen *parohetom* (slika levo) i prikaz *menore* sa njegove leve strane iz sinagoga iz Tel Estaba kod Bet Šeana (slika desno). Fotografije – Zev Radovan

Sinagoga Tel Estaba (Tel Istaba – „*Vrh brežuljka*") izgorela je u požaru 624. godine.

Još jedna samarićanska sinagoga iz 4. veka iz **El Hirbeha** sadržavala je podni mozaik sa prikazom *menore.* U njenom centralnom pravougaonom mozičkom prostoru nalazio se prikaz *Obrednog stola za hleb,* fasada hrama i *menora.*

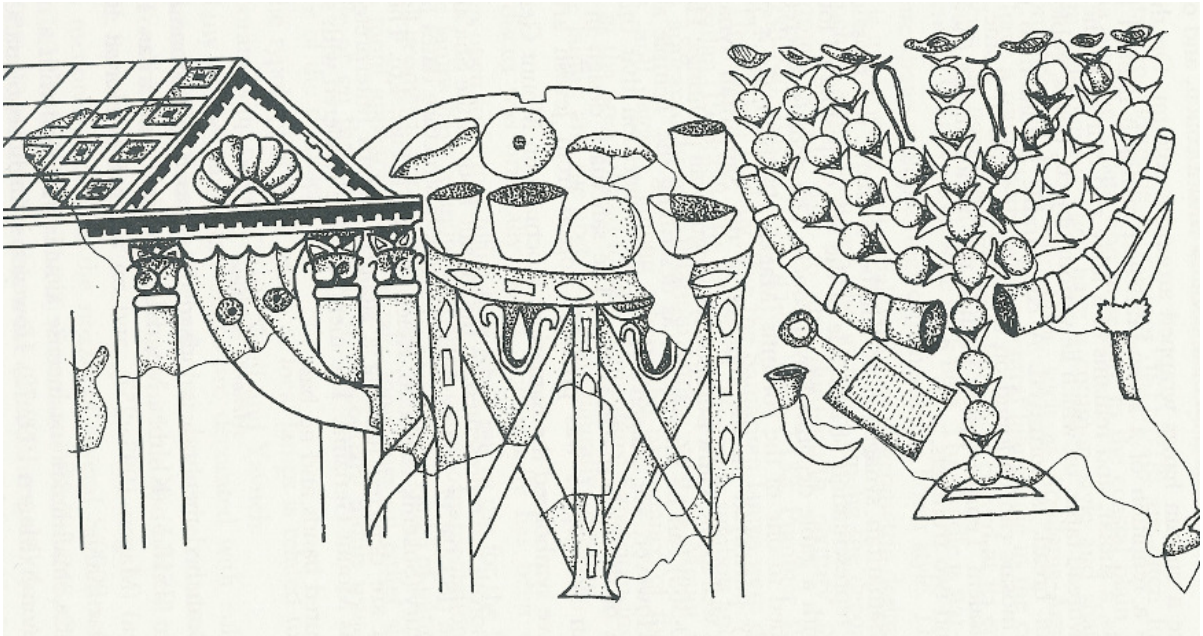

Crtež mozaika samarićanske sinagoge iz El-Hirbeha sa slikom fasade hrama, *Obrednim stolom za hleb* i prikazom *menore* (slika gore – desno)

U dolini Bet Šean pronađeni su temelji još jedne male sinagoge koja je takođe sadržavala podni mozaički prikaz *menore.* Reč je o sinagogi **Tel Menorah**, čije su iskopine otkrivene pored današnjeg kibuca Tirat Cvi.

Iako je otkriveni i sačuvani deo njene podne mozaičke dekoracije relativno

mali i jednostavan, ipak ukazuje na značaj koji se pridavao prikazu *menora* u antičkim sinagogama tog vremena. Sa njene leve strane uočljiv je i prikaz *šofara* (roga)*,* takođe čestog motiva uz *menoru* (slika levo)*.*

Antička sinagoga u **Kacrinu**, na Golanu na severu Izraela, potiče iz 5./6. veka.

Sadržavala je arhitektonske ukrasne detalje uklesane u lokalne bazaltne stene koje su najverovatnije služile kao dekorativni ukrasi u arhitekturi sinagoge (slika levo).

I u ovoj sinagogi su pronađena dva takva bazaltna kamena na kojima su bile uklesane *menore.* Očiti motiv autoru ovih uklesanih crteža *menora* je bilo „Drvo života", česti bazični uzor za prikaz *menore.* Zato je i forma tog prikaza veoma slična izgledu „Drveta života".

Fotografija - Zev Radovan (slika levo)

Arheološka postavka Muzeja u gradu Kacrin na severu Izraela (na Golanu) sadrži još jedan prelep i dobro očuvan reljefni detalj *menore* na kamenu.

Nesumnjivo je reč o ukrasnom detalju iz neke antičke sinagoge, verovatno sa prostora Golana. Kao i u većini sličnih prikaza uz tronožno postolje *menore* su dati i reljefi *šofara* i *šovela*.

Na lokalitetu antičkog (i sadašnjeg) grada **Korazim** na severu Izraela u donjem Galilu, u neposrednoj blizini galilejskog jezera, otkriveni su arheološki ostaci sinagoge iz 4. veka. Među pronađenim arhitektonskim strukturama ove sinagoge (kao što je tzv. „Mojsijeva stolica") otkriven je i kameni blok koji je bio deo nadvratnice, ukrašen uklesanom rezbarijom i polureljefom, sa motivom rozete, ukrasnim kružićima i u levom delu ovog bloka uočljivim, ali delom nedostajućim (usled oštećenja ovog kamenog elementa) prikazom *menore.*

Ukrasna rozeta (desno) i tronožna *menora* (levo)

Pomenuta rozeta sadržavala je prikaz stilizovanog šestokrakog cveta, što je bio čest motiv u reljefnim i uklesanim prikazima u kamenu, kamenim gredama i nadvratnicama u sinagogama tog vremena, a posebno na prostoru severnog Izraela (u Galileji) i na Golanu (sinagoga Gamla). On je osim ukrasne funkcije koju je imao i asocijacije na cvet, često bio i simboličan prikaz „*Davidove zvezde*". Zato ga neretko i susrećemo i uz druge jevrejske motive (*menoru,* prikaz palme – kao asocijacije za *menoru*, hramske rekvizite, itd.).

Sinagoga kod antičkog (i sadašnjeg) grada **Ciporija** u centralnoj Galileji, otkrivena je prilikom građevinskog uređenja tog prostora u nacionalni park, u okviru kojeg jeste i danas. Sinagoga je otkrivena u severnom delu nedaleko od centra ovog, u to vreme rimskog i vizantijskog naselja (pod rimskim imenom **Seforis**).

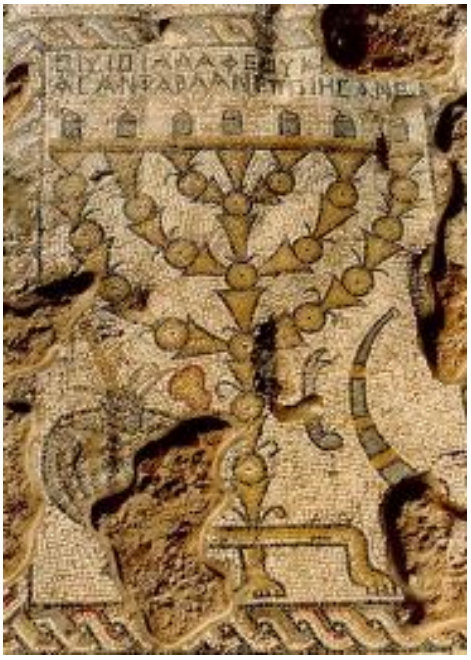

Glavni hol sinagoge imao je samo jednu izduženu apsidu, orjentisanu na severnu stranu, što je bila retkost za sinagoge tog vremena. Najuočljiviji i najznačajniji detalj pronađenih ostataka ove sinagoge koja potiče iz prve polovine 5. veka, je jednodelni veliki kvadratni podni mozaik ukrašen brojnim, relativno dobro očuvanim geometrijskim figurama oko kojih su bili mozaički ispisi na aramejskom jeziku. Celi mozaik je bio izdeljen prugama koje su formirale odvojene mozaičke crteže – celine, bogato ukrašene ne samo zodijakom (sa ispisima na hebrejskom jeziku) i uobičajenim jevrejskim motivima kao što su „Sveti ormar" („Ormar za Toru" - *Aharon ha Kodeš*), i *menorama* sa obe njegove strane, već i biblijskim scenama kao *„Šatorom sastanka*", motivima Hrama ili prikazima žrtvovanja Isaka (koji je samo delimično očuvan). Neosporan je jak vizantijsko-rimski kulturni uticaj u izabranim motivima prikaza, što se ogleda čak i u prisustvu brojnih ljudskih i životinjskih figura.

Sinagoga u Ciporiju (Seforisu) je bila u funkciju sve do pada Vizantije sredinom 7. veka.

Maon sinagoga potiče iz prve polovine 6. veka. Otkrivena je u zapadnom delu pustinje Negev na jugu Izraela, u blizini kibuca Nirim, pa se često naziva još i **Nirim** sinagoga. Prema u njoj pronađenim kovanim novčanicama, kostima, delovima keramičkih i staklenih predmeta i posuđa, naučnici procenjuju i precizniju godinu njene starosti – 530. godinu.

Pronađeni veliki panel (sličan kao u sinagogama u Susiji i Ein Gediju) sadržavao je ispis na aramejskom jeziku kojim se blagosilja cela zajednica i posebno imenom pominju trojica donataora koji su darovali razne priloge.

Ono što je karakteristično za ovu sinagogu je njen višebojni, živopisni, motivima brojnih pustinjskih životinja, prirode i predmeta oslikani podni mozaik, od koga je sačuvan deo u veličini od 3,7 x 7,8 metara. On, između ostalog sadrži prikaze brojnih životinja: ptica, rode, zeca, pauna i slonova(!), a među njima i prikaz dva lava, simbola jevrejskog plemena Juda (što na hebrejskom jeziku i znači lav") i to upravo oko dobro očuvane slike (mozaika) *menore.*

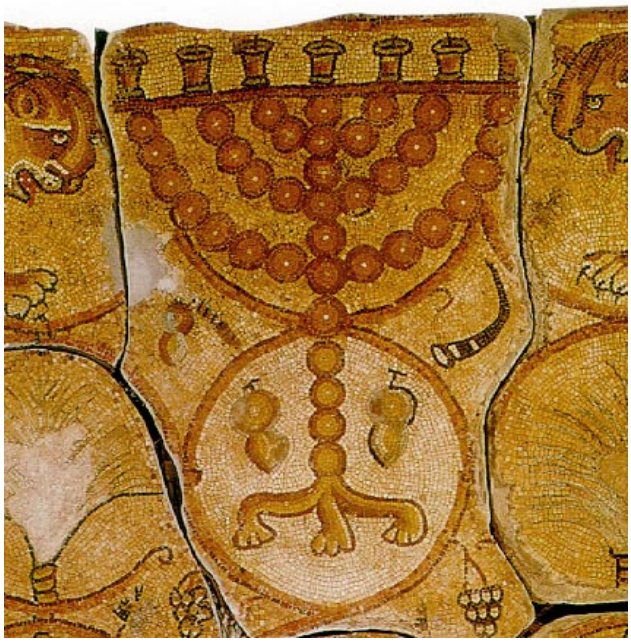

Oko menore su ucrtani jasni prikazi *šofara* (roga), *etroga* i palmi (palminih grana), kao i motivi badema i grožđa. Ono što je posebno zanimljivo na prikazu ove *menore* je njeno tronožno postolje čije su nožice oslikane kao lavlje šape (slike gore).

Skoro identično oslikan podni mozaik je nađen i u sinagogi u Gazi.

Sinagoga Maon (Nirim) je otkrivena 1957. godine za vreme iskopavanja koja je vršilo Odeljenje za starine pri Izraelskom ministarstvu za antiku.

Ona je do sada jedina otkrivena sinagoga u pustinji Negev, u južnom Izraelu.

Još jedna sinagoga iz vremena prve polovine 6. veka sadrži odlično očuvan, bogat i živopisan podni mozaik. Reč je o sinagogi **Beit Alfa**, koja se nalazi u dolini Beat Šean, u neposrednoj blizini ranije pomenutog istoimenog antičkog grada. Sinagoga je bila dvospratna, sa tri prostora (hola) u osnovi, a u njenom centralnom delu se nalazi skoro kompletno očuvani podni mozaik sa odvojenim mozaičkim celinama (prikazima) „Ormara za Toru", zodijaka i scene žrtvovanja Isaka. Ovakva očuvanost ove podne slike svrstava sinagogu u Beit Alfi u red reprezentativnijih i značajnijih arheoloških nalazišta. Sinagoga je otkrivena 1929. godine.

U strukturi podnog mozaika, u prednjem delu njene apside, nalazi se prikaz „Ormara za Toru" (*Aharon ha Kodeša*), a sa njegovih bočnih strana su dve *menore* sa stilizovanim prikazima lavova ispod njih (slika dole).

Neobičnost ove slike „Svetog ormara" (koji je natkriven stilizovanim krovom i sa ukrašenim i oslikanim vratima) su motivi oko njega. Naime, pored tipično jevrejskih motiva (*šofara*-roga*, šovela*-lopatice za tamjan, *lulava*-palmine grane, stilizovanog *„Drveta života*" i dva lava – simbola jevrejskog plemena Juda) prikazane su i veoma uočljive slike koje nisu uobičajeni deo ritualnih objekata sinagoge. To su: dve ptice (verovatno rode) na krovu „Ormara za Toru", kao i zastori sa njegove obe strane, ukrašeni cvetovima, verovatno začina (mirođija).

Fotografija - Zev Radovan

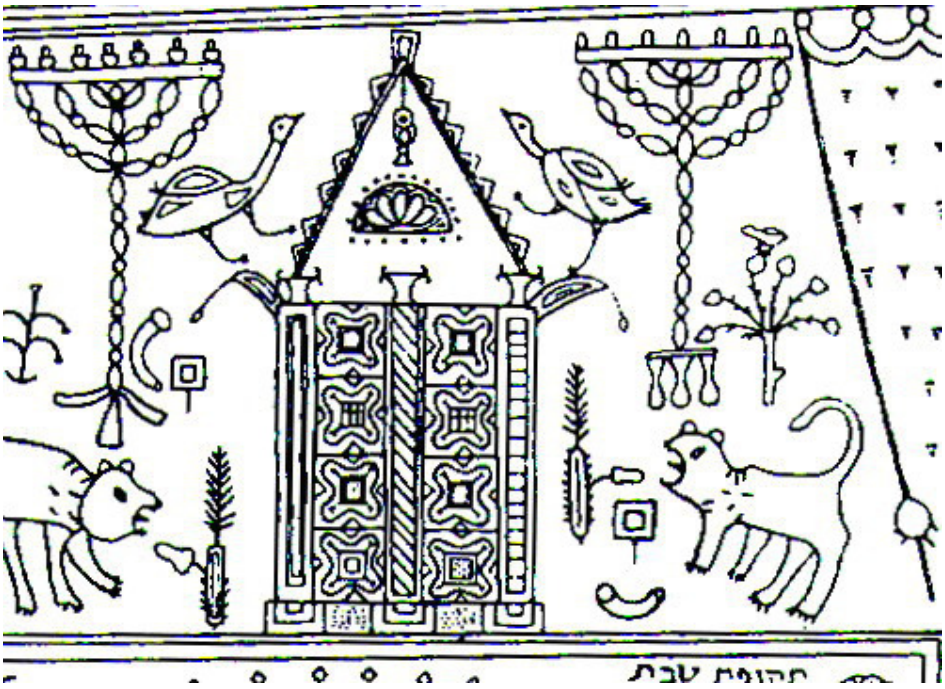

(Slika levo) Stilizovani prikaz *menore* iz sinagoge Beit Alfa, koja stoji sa desne strane *„Ormara za Toru*", sa cvetom koji simbolizuje *„Drvo života*". Uočljive su različite forme slika nožica postolja *menora* i bogata dekoracija vrata *„Svetog ormara*".

Stilizovani prikaz slike mozaika apside sinagoge u Beit Alfi sa *menorama*

Cezareja je bila grad i luka na Sredozemnom moru (današnji Izrael), koji je podigao jevrejski judejski kralj Herod Veliki (37.- 4.g.p.n.e.) nazvavši ga Cezareja (Kesarija) u čast rimskog cara i patrona njegovog oca Antipatera, Gaja Julija Cezara (58.- 44.g.p.n.e.).

U 3. veku Cezareja je veliki grad, tada već pod rimskom upravom, i imala je oko 100.000 stanovnika, pagana-Rimljana i veliku jevrejsku populaciju.

Zato je bilo logično da su za njihove verske potrebe sigurno bile podignute i korišćene sinagoge. Do sada su pronađeni ostaci jedne sinagoge u **Cezareji**, i ona datira sa kraja 5. i početka 6. veka. Među arhitektonskim detaljima pronađenim u ovoj sinagogi nalazi se i kameni kapitol stuba sa dobro očuvanim prikazom *menore* ukrašen lišćem i cvetnim i biljnim detaljima.

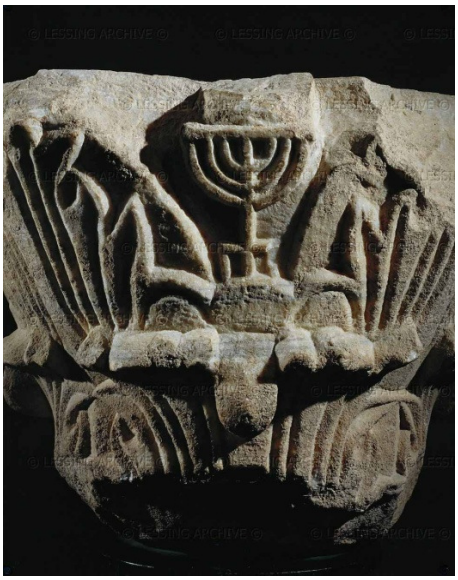

Ovaj prelepi i očuvani primer reljefa *menore* na ukrasnom arhitektonskom detalju stuba antičke sinagoge iz Cezareje nalazi se danas u izložbenom fundusu Izraelskog muzeja u Jerusalemu.

Još jedan raskošno urađeni i dobro očuvani ukrasni detalj *menore* u reljefu na kamenu sa nadvratnika antičke sinagoge iz Izraela, iz vremena 1. do 3. veka (slika gore).

Tu je i reljefna dekoracija *menore* na bazaltnoj kamenoj gredi pronađenoj na arheološkom lokalitetu antičke sinagoge kod jezera **Tiberijas**. Ona potiče iz 4./5. veka.

Pored reljefa *menore* uočljivi su motivi *lulava, etroga* i *šofara*, oslikani unutar jednostavnog venca tzv. *Herkulovog čvora* (*mašne*), koji je završavao na oba kraja sa prikazom nara (šipka) (slika desno).

Još jedan prikaz reljefa *menore* kao dekorativni motiv uklesan na kamenom potpornog stubu antičke sinagoge na severu Izraela

Menora **kao motiv u antičkim sinagogama Bliskog istoka**

Istorijska sudbina i istorijske okolnosti u kojima su se Jevreji našli posle poraza u ratu sa Rimom, 70. godine (gubitak nezavisnosti, rušenje Jerusalema i Hrama u njemu, proterivanje - eksodus) kao i posle sloma Prvog jevrejskog ustanka protiv Rimljana, 135. godine, doveli su do raseljavanja velikog broja Jevreja u okolne zemlje Bliskog istoka (Rim, Grčku, Malu Aziju, Srednji istok, Egipat, severnu Afriku). Oni su sa sobom poneli svoje običaje, kulturu i način življenja, a on je svakako podrazumevao i upražnjavanje verskog života. Zato ne čudi da su u tim novim sredinama oni podizali brojne sinagoge koje su postajale mesto njihovog redovnog okupljanja i stalna veza sa domovinom. Šta više, sinagoge su im na određeni način postale zamena za tu izgubljenu domovinu i zato su one svojim izgledom, gradnjom i motivima kojima su ih ukrašavali, umnogome podsećale na sinagoge u Judeji (Izraelu). Naravno, one su u pojedinim elementima bivale i odražavale graditeljski i umetnički uticaj sredine u kojoj su nastajale. Ali ipak jedan od čestih motiva koje neizostavno susrećemo i u tim sinagogama je bila slika, reljef, mozaik, uklesani crtež - *menore.* U susednim zemljama na Bliskom istoku, pronađeni su ostaci, ali i dobro očuvane arhitektonske strukture i celine na desetine antičkih sinagoga koje su nastajale i podizale se u prvim vekovima nove ere, u vremenu od 1./2. pa sve do 7./8. veka.

Sinagoga **Dura Europa** otkrivena je u novembru 1932. godine od strane arheologa i istraživača Klarka Hopkinsa, na lokalitetu istoimenog grčko-rimskog antičkog grada na reci Eufrat (današnja severna Sirija). Natpisi koji su pronađeni u njoj pisani su na aramejskom jeziku i datiraju iz 244. godine, što ukazuje i na vreme starosti ove sinagoge. To je svrstava u jednu od najstarijih do sada otkrivenih sinagoga na svetu, kao i jednu sa najbolje očuvanim slikovnim motivima koji su ukrašavali njene zidove. Po stilu i tehnici rada uočljivo je da je te zidne slike radilo više majstora. Tehnički to nisu freske, već oblik tempere na gipsanim zidovima. Skoro sve scene slikovnog prikaza na njoj su rađene po motivima iz Biblije, kao što su: *Žrtvovanje Isaka, Eksodus* (Izlazak iz Egipta), *Mojsijevo primanje Deset Bozijih zapovedi, Vizije proroka Jezekije,* motiv *Božije ruke* (kao simbolično naglašavanje „Božijeg i Božanskog prisustva") i mnoge druge. Sve to je prikazano u tzv. „Dvorani za sastanke", veličine 14 x 8,7 metara, na zidovima visine do 7 metara, na 58 skoro kompletno sačuvanih slika i scena, što predstavlja oko 60 posto ukupnog broja crteža koji su bili nacrtani. U dvoranu je moglo da sedne 65 ljudi. Motiv „Ormara za Toru" (*Aharon ha Kodeša*) na zapadnom zidu orijentisan je prema Jerusalemu, što takođe ukazuje na privrženost uvažavanja religijskih tradicija jevrejske vere (judaizma) od strane jevrejske zajednice koja je koristila ovu sinagogu (uprkos rimsko-vizantijskom uticaju što vidimo u slikovnom prikazivanju ljudi i životinja, što je protivno trećoj Božijoj zapovedi *„Ne pravi sebi lika ni obličja bilo čega što je gore na nebu, ili dolje na zemlji, ili u vodama pod zemljom*"[19]*).

Ono što je zanimljivo za ovaj rad je okolnost da su na tri zidne slike sinagoge Dura Europa, prikazani i crteži sa motivima *menore.*

---

[19]* (*Knjiga Izlaska, Druga knjiga Mojsijeva; 20:4*)

<u>1. slika</u>. Stilizovani prikaz *Hrama Aronova* (brata Mojsijeva) na zapadnom zidu, levo od „Ormara za Toru", sa prikazom *menore* (slika gore) i uvećani motiv te slike sa *menorom* (slika dole)

Druga slika *menore* prikazana je iznad „Ormara za Toru" koji se nalazio na centralnom delu zapadnog zida „Dvorane za sastanke", sa crtežom *menore* u njegovom levom gornjem uglu, uz sliku *Aharon ha Kodeša* (slike dole).

Treća slika na kojoj je dat prikaz *menore* takođe se nalazila na zapadnom zidu i predstavljala je scenu koja je imenovana kao *„Dar prirode: Mojsije deli vodu jevrejskim plemenima*". U gornjem centralnom delu ove slike dominira prikaz sedmokrake *menore* (slika dole).

Sve slike iz sinagoge Dura Europa prenesene su u sirijski Nacionalni muzej u Damasku, gde su izložene u prostoru koji je organizovan i uređen kao orginalna soba „Dvorane za sastanke".

Sinagoga u Dura Europi je postojala do 256. godine, kada je kao i celi grad Dura Europa, uništena usled perzijsko-sasanidskog napada te iste godine. Paradoksalno je, ali ono što je pomoglo da se ova sinagoga i njene slike ovako dobro sačuvaju je činjenica da je ona pred sami napad Perzijanaca zakopana peskom od strane branitelja grada, da bi takva zakopana njena struktura poslužila kao odbrambena fortifikacija. I upravo to njeno zakopavanje u pesak je i pomoglo da se vekovima kasnije, dobro očuva, ponovo otkrije.

Još jedna sinagoga potiče iz vremena koje datira između 1. i 3. veka. To je sinagoga u **Hauranu** (Houranu) na visoravni i geografskoj oblasti današnje jugozapadne Sirije. Ova oblast se pominje još i u Bibliji u *Knjizi proroka Jezekije; 47:16* i *18*, opisana kao granična regija tadašnjeg kraljevstva Izrael. Vekovima kasnije Rimljani ovu oblast nazivaju Auranitis, i predstavljaće tradicionalnu istočnu granicu rimske provincije Sirije. Tu će oni podići nekoliko značajnih utvrda i gradova uključujući i grad Dekapolis.

U prvim vekovima nove ere, kao rezultat ratova sa Rimljanima i proterivanja ili bežanja, doći će do naseljavanja Jevreje i u ove krajeve. To će sa sobom doneti i gradnju jevrejskih bogomolja – sinagoga, a pronađeni ostaci jedne od njih su i ovi iz Haurana.

Jedan od arheološko-arhitektonskih detalja te sinagoge je i nadvratna bazaltna kamena greda, visine 167, 6 cm, na kojoj je između dva ukrasna stuba, urađen i prikazan tradicionalni jevrejski sinagogalni motiv, reljef *menore* sa *šofarom* (rogom) i *šovelom* (lopaticom za tamjan) sa strane.

Ono što je uočljivo i specifično na ovom reljefnom prikazu *menore* je retko prikazivani motiv *menore* sa dve nožice (slika gore) što je verovatno bio slobodni metnički iskaz majstora (autora) ovoga reljefa.

Sinagoga u **Prieni**, gradu u Maloj Aziji, rimskoj provinciji u zapadnom delu Male Azije (današnja Anadolija u zapadnoj Turskoj), datira iz 3. veka.

Generalno, prisustvo Jevreja u gradovima zapadnog dela Male Azije u prvim vekovima nove ere bilo je posledica njihovog raseljavanja i pratilo je pravac širenja hrišćansrtva prema Rimu (usled prisustva većeg broja jevrejskih konvertita - preobraćenih Jevreja, tzv. judeohrišćana) što je dovelo do narastanja i jačanja novih gradova u ovom delu Bliskog istoka. Priena je bila jedan od tih gradova i Jevreji su, živeći u njoj, organizovali i svoj verski život gradnjom sinagoga.

U ruševinama pronađene tamošnje sinagoge otkrivena je i odlično očuvana mermerna ploča na kojoj je ukrasni reljef sa prikazom dve rozete sa cvetnim motivima, a pored njih reljef *menore* sa *šofarom* (rogom) i cvetom *lulava* (citrusa). Ova ploča je skoro identična svojim reljefnim prikazom sličnoj mermernoj ploči pronađenoj i u sinagogi u Aškelonu. I ta iz Aškelona je iz vremena 3./4. veka, i lako je moguće da je majstor graditelj i jedne i druge sinagoge pripadao istoj ili sličnoj graditeljskoj školi, što se i vidi po stilu ukrašavanja.

Ova mermerna ploča iz sinagoge u Prieni, sa ovim lepim reljefnim ornamentom, nalazi se danas u Kan muzeju u Aškelonu, Izrael (slika gore).

Još jedna antička sinagoga sa prostora Male Azije sadrži uklesani prikaz *menore.*

Reč je o sinagogi iz antičkog grada **Sarda** (Sardis, Sardes), takođe u oblasti Male Azije (današnje zapadne Turske). Ovaj grad datira još iz vremena 7. veka p.n.e., kao glavni grad antičke države Lidije koju je osnovao kralj Gig (680.- 644.g.p.n.e.).

U svom delu *„Jevrejske starine* (14.259-261)" jevrejsko-rimski istoričar Jozef Flavije (37.- oko 100. god.) navodi nam dokumenta koja izdaju nadležni organi grada Sarda, a kojima se daje saglasnost Jevrejima za gradnju sinagoge, još u 6. veku p.n.e. I Biblija nam u *„Knjizi proroka Ovadije"; 1:20,* kaže: *„A izgnana vojska sinova Izraelskih naslijedit će Kanan sve do Sarda; A roblje jerusalemsko, što je u Sefaradu, naslijedit će južne gradove*". Nema sumnje da je Sefarad identičan sa perzijskom satrapijom (oblašću) Sfarda u Maloj Aziji. Isto to ime pojavljuje se u aramejskom natpisu pronađenom u Sardu, glavnom gradu ove satrapije. Ovi dokazi o prisustvu Jevreja u Sardu u to vreme su povezani i sa

deportacijom Jevreja koju je učinio perzijski kralj Artakserks III Očuz (359.-338.g.p.n.e.), mada postoji i stariji dokument iz 450.g.p.n.e., aramejski natpis otkriven u Daskileionu, na severozapadu Male Azije, gde se spominje prisustvo bogate jevrejske familije u tom mestu.

U 3. i 4. veku Sard je jedan od najznačajnijih gradova u Maloj Aziji (zapadnoj Turskoj) i predstavlja jedan od gradova „sedam crkava" koje pominje Biblija u Novom zavetu, u *„Otkrovenju svetog Jovana Bogoslova"; 1:4,11* (ostali gradovi su Efes, Smirna, Pergam, Tijatir, Filadelfija i Laodikija). Ima oko 100.000 stanovnika, među kojima i brojnu jevrejsku zajednicu. Ona, za svoje potrebe, gradi veliku sinagogu, čija je osnovna arhitektonska struktura sačuvana i danas. Nju čini oltar sa „Ormarom za Toru" (*Aharon ha Kodešem*) za „svete knjige" orijentisan prema Jerusalemu, deo zidne strukture, desetak odlično sačuvanih stubova, portal, ukrasna fontana, delimično očuvani podni mozaici, itd.

Među pronađenim artefaktima iz sinagoge u Sardu je i kamena greda, sa u njoj uklesanim prikazom tronožne *menore* (slika desno).

Tradicija oslikavanja i prikazivanja *menore*, bila je dakle prisutna i u ovoj sinagogi.

Ostija je bio grad u Italiji, na oko 30 kilometara od Rima i služio je kao njegovo pristanište i luka, što mu i samo ime na latinskom znači - „ušće". Nastao je u 4. veku p.n.e. kao vojna kolonija koja je imala zadatak da štiti ušće reke Tibar od eventualnih pomorskih napada sa Tirenskog mora prema Rimu. Kasnije postaje značajan i bitan u snabdevanju prestolnice carstva – Rima, prekomorskom robom koja je dolazila brodovima. Sve to učinilo je da je ovaj grad u 2. veku postao značajan trgovački centar sa oko 100.000 stanovnika.

Iste okolnosti i sled koja je u prvim vekovima nove ere dovodila Jevreje u ostale rimske provincije, kao npr. u Malu Aziju, dovodila ih je i u Rim i Ostiu.

Sinagoga u **Ostiju** otkrivena je 1961. godine, na lokalitetu tzv. „Antičke Ostie", pošto je sadašnji grad Ostija nekih tri kilometra dalje od obale. Sinagoga je otkrivena u blizini same obale, od strane tima Odeljenja za starine Antičke Ostije, predvođenih direktorom Marijom Skuarkapino, u iskopavanjima koja su vršena od 1961. do 1962. godine. Otkrivena struktura sinagoge potiče iz 4. veka, iz vremena vladavine rimskog cara Klaudija (41.- 54. godina), ali su uočljivi delovi građevine koji datiraju još iz sredine 1., pa zatim 2. i 3. veka. Sinagoga sadrži ritualno kupatilo (*mikve*[20]*), „Ormar za Toru" (*Aharon ha Kodeš*), natpis koji se odnosi na „Sveti ormar" i koji upućuje da je donaciju za njegovu gradnju dao izvesni Mindus Fausus u 3. veku, kao i ukrasne jevrejske motive na podnoj i zidnoj dekoraciji, među kojima i prikaz *menore* na stubovima prostorije koja je naknadno dograđena u 4. veku, da služi kao mesto za čuvanje „Ormara za Toru".

Ta građevina unutar sinagoge koja je služila za smeštaj „Ormara za Toru"

[20]* Hebrejski „obredno kupatilo". U *mikve* žene obavljaju obred kupanja uoči praznika, Šabata, venčanja i nakon mesečnice.

bila je orijentisana, kao i glavna ulazna vrata sinagoge, prema jugoistoku, prema Jerusalemu, što potvrđuje pridržavanje strogih pravila unutar ovdašnje jevrejske zajednice. Ta građevina imala je dva ukrasna stuba koja su oivičavala ulazno stepenište prema „Svetom ormaru", i oba su bila natkrivena nosećim kamenim gredama koje su pri krajevima bile ukrašene reljefima *menora.*

Isti motiv nekoliko svetiljki i natpis koji upućuje na postojanje „Ormara za Toru", takođe su prisutni kao jevrejski umetnički prikazi na arheološkom lokalitetu ostataka sinagoge u Ostiji.

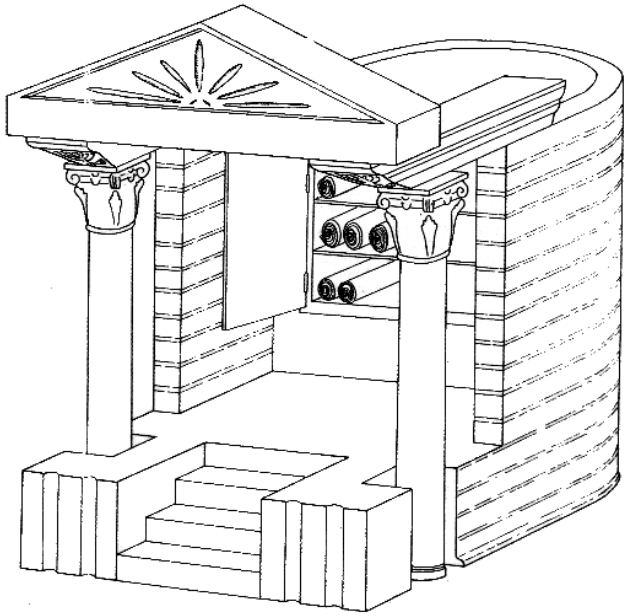

Skica prostorije za *„Ormar za Toru"* (slika levo) i arheološki ostaci iste (slika desno) sa ukrasnim stubovima na pročelju, iznad kojih su uklesani reljefi *menora*

Pored reljefa *menora* uočljivi su i reljefni prikazi *šofara* (roga) i *etroga* (citrus) i *lulav* (grančica palme) oko njih (slike dole).

Sinagoga u Ostiji je bila smeštena van zidina grada. Tamošnja jevrejska zajednica koja ju je izgradila i kojoj je i služila za njene verske potrebe, bavila se poslovima koji su bili vezani za brodarenja, opslugu čamaca i brodova, pravljenje opreme za njih, primanje putnika, i slično.

Reljefi *menore* na levom i desnom stubu sinagoge u Ostiji (slike gore)

Sinagoga u Ostiji služila je svojoj funkciji i tokom celog 5. veka.

Grčki grad i luka **Korint** na poluostrvu Peloponez bili su važan centar rimske imperije u prvim vekovima nove ere. Kao i u više drugih značajnijih gradova u njegovom susedstvu i u Korintu je u 4. veku bilo osetno jevrejsko prisutvo (slika dole, foto Zev Radovan).

Fotografija - Zev Radovan

Potvrda toga je i otkriveni arheološki lokalitet sinagoge iz 4. veka, u okviru koga je pronađen i arhitektonski detalj kamene grede sa relativno dobro očuvanim reljefnim prikazom tri *menore* u nizu. Ovo je dosta redak primer prikazivanja više *menora* u nizu. Između njih su dati reljefni detalji *etroga* (citrusa) i *lulava* (grančica palmi).

Gerasa (današnji Jeraš u Jordanu) bio je antički grad severno od reke Javok. Jevrejsko prisustvo u njemu datira još iz vremena pre nove ere, ali jedini do danas otkriveni materijalni trag tog prisustva su ostaci antičke sinagoge iz vremena 5. i početka 6. veka nove ere. To je vreme rimske i vizantijske (324.-638. godine) dominacije i vladanja ovim prostorom.

Među pronađenim arheološkim ostacima sinagoge iz Gerase, u njenom delu koji je predstavljao predvorje, otkriven je delimično očuvani podni mozaik okružen ukrasnom ivicom. U centralnom delu južne strane te ivice je očuvan samo podni deo svetišta, sa natpisom na grčkom jeziku. Podni mozaik sadrži prikaze biblijskih motiva iz vremena „potopa": goluba na grani sa grančicom u kljunu; Šema i Jafeta (sinova Noahovih) sa ispisom njihovih imena; prikazom tri reda životinja: u prvom redu ptica (uključujući golubove, paunove i guske), u srednjem redu: konjâ, ovaca i gazela; a u donjem redu gmizavaca i životinja, kao što su zečevi i zmije.

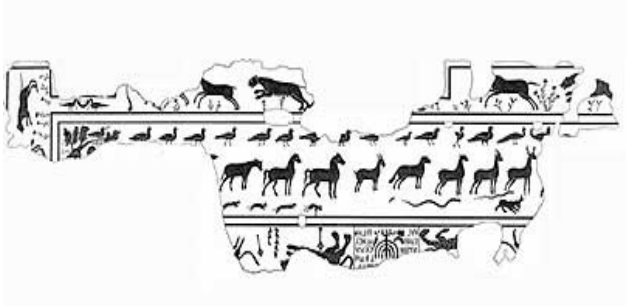

U centru prikaza jednog od redova tih životinja data je i slika tronožne *menore* sa čije se desne strane nalaze grančica *mirte* i *šofar* (rog), a sa leve strane *lulav* (grančica palme) i *etrog* (citrus). Sa obe strane *menore* je i sledeći ispis na grčkom jeziku: *„Sveto mesto. Amen. Sela. Mir sinagogi"* (slika dole).

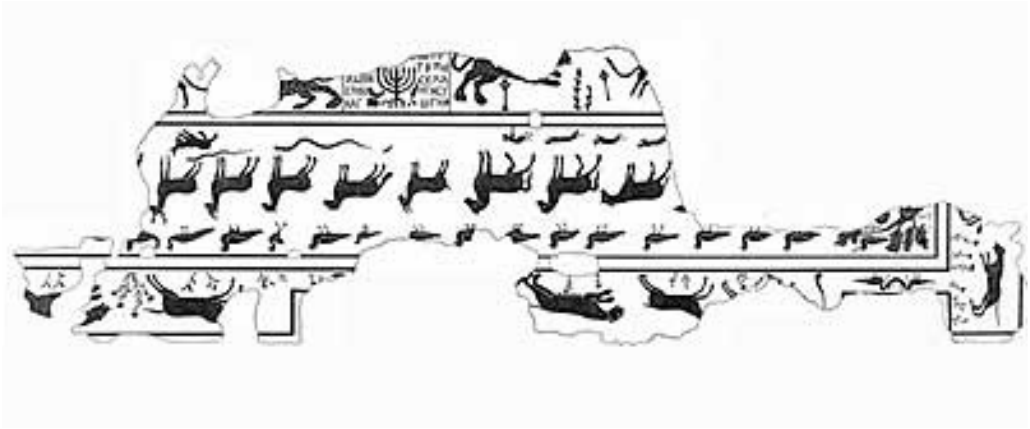

Prema oštećenjima koja su učinjena na mozaiku, za pretpostaviti je da je dio tih oštećenja rezultat plavljenja vodom.

Ova sinagoga u Gerasu je služila svojoj funkciji sve do 530. godine, kada je na njenim temeljima podignuta crkva, ispod čije apside je i otkriven ovaj podni mozaik.

Posle Trećeg punskog rata (149.- 146.g.p.n.e.) koji je vođen između feničanske kolonije Kartagene na severu Afrike (današnji Tunis) i Rima, i koji je završio potpunim porazom i propašću nekada moćne i bogate feničanske kolonije i grada, trebalo je da prođe skoro 150 godina pa da rimski car Avgust (27.g.p.n.e.- 14. god.) obnovi ovaj grad i učini ga glavnim gradom rimske afričke provincije, zvanom *Prokonzulska Afrika*. Važnost njene luke i značaj koji je imala u izvozu žita i drugih dobara učinila je ovaj, sada rimski grad, mestom življenja bogatih i trgovinom i proizvodnjom angažovanih ljudi, što je uključivalo i veliku populaciju dobro stojećeg jevrejskog življa. Posle Rimljana, Kartagenom su vladali Vandali (od 429. do 534. god.), a posle njih Vizantinci, da bi 647. godine ona potpala pod vlast Arapa. 1574. godine postaje deo Otomanske (turske) imperije, a 1881. godine postaje francuska kolonija.

I upravo u vreme francuske uprave nad ovim gradom, kapetan francuske vojske i zemljoposednik Ernest de Prudom, gradeći svoju kuću u **Hamam-Lifu**, malom gradiću na poluostrvu antičke Kartagene, 50 kilometara od današnjeg grada Tunisa, okopavajući zemlju radi uređenja svoga vrta, pod slojem otkopane zemlje otkrio je ostatke jevrejske sinagoge iz rimskog perioda. Njen odlično očuvani i bogato ukrašeni podni mozaik sadržavao je 21 slikovni motiv koji su činile scene prirode (palmi, cveća, raznog bilja), životinja (gazela, tigrova, delfina, ptica, itd.), ljudskih likova, ali i čisto jevrejskih verskih motiva. Dva od njih su sadržavali i odlično očuvane mozaike sa prikazima *menora.*

Mozaičke slike su bile urađene od uglačanih kockica terakota. Natpis na jednom od mozaika koji je bio na latinskom jeziku upućuje da su mozaici donacija sinagogi od strane osobe po imenu Julije iz Nara, pa je ova otkrivena sinagoga i dobila ime sinagoga iz **Nara** (Hamam-Lifa). Njena starost je iz vremena između 3. i 5. veka.

Jedan od mozaika, veličine 88,8 x 57,4 cm, pored odlično očuvane slike tronožne *menore* sadrži i simboličan prikaz *lulava* i *etroga* (slika levo), a drugi skoro identičan, prikazuje samo *menoru* (slika desno)

Ovi mozaici su 1905. godine otkupljeni od strane Muzeja Bruklin iz Njujorka (SAD), i sada su deo muzejske kolekcije. Od 28. oktobra 2005. do 4. juna 2006. godine prikazani su na izložbi ovog muzeja pod naslovom „*Rimski mozaici iz sinagoge u Naru, Tunis*".

Menora kao motiv na antičkom novcu

Već ranije je pomenuto da se prvi prikazi *menore* na novcu pojavljuju na kovanim novčanicama koje izdaje izraelski kralj Matatija Antigona (Matatajah, 40.- 37.g.p.n.e.) krajem 1. veka p.n.e. Pronađeno je više tih novčanica.

Bakarna kovanica, sada u fondu Britanskog muzeja u Londonu, Engleska (slika desno)

One su najčešće na prednjoj strani sadržavale pomenuti prikaz *menore* oko kojeg je bio grčki ispis „*Bazilus Antigonus*", što je u prevodu značilo „Antigona kralj". Na poleđini je najčešće bio prikaz stola sa obrednim hlebom i ispis na hebrejskom jeziku „Matatija Vrhovni svešetenik".

Prikazi stopa *menora na* tim novčićima su često zbog njihove istrošenosti, izlizanosti pa i oštećenosti teško odredivi, da li su tronožni ili su na postolju.

Ovi prikazi *menora* na novcu koji je kovao i izdavao Matatija Antigona, jedni su od najstarije pronađenih prikaza *menore* uopšte što im daje poseban značaj i vrednost kao retkih artefakata i novčanica (slike gore i desno).

Novčanice na gore datim slikama su iz fundusa Izraelskog muzeja u Jerusalemu, osim navedene iz Britanskog muzeja u Londonu.

Pored ovih novčića koji su u Izraelskom muzeju i više privatnih kolekcionara poseduju pojedine primerke tih novčanica (slika dole).

Numizmatička kolekcija (Samuel, Rinearson, Mešorer) A.I. Kasden

Ono što je interesantno u vezi ovih novčanica sa prikazom *menore,* jeste da ni jedan jevrejski kralj ni pre ni posle Matatije Antigone, nije na svom novcu stavljao prikaze *menora* (sve do obnove moderne države Izrael 1948. godine).

Nije potpuno sigurno šta je bio razlog tome, osim pretpostavke da je *menora,* kao hramska relikvija, verovatno smatrana suviše svetom da bi se prikazivala na samom novcu, i da je razlog njenog odsustva bio određeni respekt.

Ali zato na novčanicama par kasnijih jevrejskih vladara susrećemo kao motiv granu ili list palme (*lulav*), koji, osim što imaju ritualno značenje pri službi u Hramu za praznik Sukot, ujedno simbolično svojim izgledom i podsećaju na samu *menoru.*

Prve novčanice sa takvim motivom se pojavljuje kod judejskog kralja Antipe Heroda Tetrarha (4.g.p.n.e.- 40.god.) (slike dole).

A zatim i kod judejskog kralja Heroda Agripe II (50.- 95.god.) (slika dole).

Ona je motiv i na novčanicama kovanim u vreme Prvog jevrejskog ustanka protiv Rimljana 66.- 70.god. (slika dole).

Ali posebno i u vreme Drugog jevrejskog ustanka protiv Rimljana 132.-135.god. (slike dole).

Bronza, 133.-134.g, „Godina 2 slobode (spasa) Izraela", a na poleđini Šim'on

Bronza, 134.-135.g., „Godina 3 za slobodu (spas) Jerusalema", Šim'on

Bronza, 132.-133.g.

Bronza, 133.-134.g.

Bronzani novčić,132.-133.g .,"Elazar sveštenik"

Bronza, 134.-135.g., a na poleđini „Šim'on"

Menora je kao motiv na novčanici upotrebljena i u vreme jevrejske pobune protiv rimskog imperatora Trajana (98.-117.g.) kada se Jevreji Egipta, Judeje, Mesopotamije i Kipra, u vremenu od 114.- 117. godine, dižu na oružani ustanak.

Jevreji na Kipru tada izdaju i svoj kovani novac koji je po izradi bio dosta jednostavan i od jeftinih legura. Ali interesantno je da kao motiv na njemu urezuju sedmokraku *menoru.* Oko nje je nečitak natpis na grčkom jeziku, a poleđina je prazna (neoslikana) (slika dole).

Konačno, obnovom i uspostavom moderne države Izrael 1948. godine, Izrael ponovo dobiva svoj novac, a od 1985. godine ponovo je uveden i njegov stari naziv *šekel.* Među kovanim novčanicama koje se tada izdaju, na dve se ponovo pojavljuje motiv *menore* (slik dole).

***Menora* sa novčića od 10 agorota po uzoru na novac Matatije Antigone (40.-7.g.p.n.e.)**

Metalna kovanica od 5 šekela – Amblem države Izrael, po uzoru na *menoru* sa „Titovog slavoluka"

Zanimljivo je da je motiv *menore* prikazan i na novcu koji je kovao i arapski vođa Omar Ibna al Hatav, koji 632. godine osvaja Judeju (Palestinu), a 638.g. i Jerusalem. Ovaj umajadski kalif daje kovati više varijanti malih bronzanih novčića nepoznate apoenske vrednosti.

Jedna od tih novčanica u svom motivu je imala prikaz petokrakog svećnjaka i neosporan je vizuelni uticaj jevrejskog motiva *menore* sa novčića poslednjeg jevrejskog vladara iz dinastije Hašmonejaca – Matatije Antigone, na izgled ovog arapskog novčića (slike dole).

Menora **kao motiv na keramičkim svetiljkama – uljanicama**

Posle razorenja Jerusalema i jevrejskog Hrama u njemu od strane Rimljana 70. godine, i odnošenja hramske *menore* iz Jerusalema u Rim (što se vidi i na motivu „Titovog slavoluka" u Rimu), sledećih sedam vekova Jevreji počinju koristiti prikaz *menore* kao neizostavni motiv kako na mozaicima i reljefima svojih sinagoga, tako i na brojnim drugim objektima i predmetima koje koriste, bilo kao samu umetničku dekoraciju, ili još više kao simboličan i verski motiv izgubljenog „svetog Božijeg svetla" iz jerusalemskog Hrama[21]*.

Kao jedan od oblika prikaza *menore* služile su i keramičke (glinene) uljanice – svetiljke koje su korišćene za osvetljavanje, ali i za simbolično asociranje na „sveto Božije svetlo Hrama". Zato ne čudi da je čest motiv na tim uljanicama kao ukras, pored ostalih jevrejskih simbola (*etrog, šovel, šofar*) korišćena upravo *menora,* jer je ona upravo i simbolizovala tu svetlost. Ove svetiljke su pronalažene kako na lokacijama jevrejskih naselja, tako i na grobljima, dekorisane u stilu i duhu jevrejskog verovanja. Sve potiču iz vremena rimske i vizantijske dominacije ovim krajevima, od 1./ 2., pa do 7. veka.

Otkriveno je više takvih svetiljki – uljanica, ali ono što je interesantno otkrivena su i dva lokaliteta – grada gde su one i pravljene. 2006. godine istraživači-arheolozi sa Braun univerziteta iz SAD-a i Univerziteta u Tel Avivu, otkrili su na mediteranskoj obali 20 kilometara severno od Tel Aviva, lokaciju antičkog grada Apolonije. Činjenica da su u arheološkim slojevima ovoga grada otkriveni brojni keramički predmeti od gline, upućuje na zaključak da su se u ovom mestu proizvodili grnčarski predmeti. Ukrasi na njima su često bili biljni i geometriski crteži, ali na brojnima su bili i tipično jevrejski motivi, pa i *menora.*

Pronađena je lokacija još jednog antičkog grada - Beit Natifa pored Hebrona, u kojem su otkriveni ostaci keramičke radionice (tvornice) u kojoj su se pravile i proizvodile glinene uljane svetiljke. Na ovde pronađenim ostacima brojnih svetiljki – uljanica, uočljivi su verski motivi i prikazi krsta ili *menore,* što upućuje da je radionica radila na čisto komercijalnom principu prodaje ovih uljanica.

---

[21]* *(Prva knjiga o Samuelu; 3:3 „svijećnjak Božiji...u svetištu Jahvinom, ondje gdje je bio Kovčeg Božiji")*

Uljane svetiljke iz 4. veka sa prikazom *menore*

4. vek. Pronađena u grobnici pored Hebrona. 11,2 cm
Univerzitet Haifa, Izrael - Kolekcija Rubena i Edit Heč

4. vek. Pronađena pored Jerusalema

1./3. vek. Pronađena pored Hebrona. 8 cm
Univerzitet Haifa, Izrael - Kolekcija Rubena i Edit Heč

Starost ovih uljanih svetiljki se određuje ili po termičkom uzoru gline od koje su rađeni, ili po karakteristikama motiva na njima i njihovih oblika, tipičnim za određeni vek, ili prema mestu pronalaženja i poznatoj starosti drugih artefakata pronađenih na tom mestu, uz njih (novčića, druge grnčarije, grobnica, itd).

3. – 4. vek **4. vek. Pronađena pored Jerusalema. 8,7 cm. Univerzitet Haifa, Izrael - Kolekcija Rubena i Edit Heč** **4. vek Rimsko-Germanski muzej, Keln**

Radionica grnčarije iz Beit Natifa kod Hebrona bila je posebno aktivna u vremenu između kraja 3. i početka 4. veka. Keramičke uljane svetiljke koje su se u njoj proizvodile bile su raznovrsne i ukrašavane na razne načine. Na sledećoj slici je dat prikaz takve jedne svetiljke-uljanice sa umetničkim prikazom *menore.*

Parče grnčarije iz radionice u Beit Natifu, sa umetnički naglašenim prikazom tronožne *menore,* sa *šofarom* (rogom) i *šovelom* (lopaticom) sa strane (slika levo).

Moguće da je to deo svetiljke uljanice ili neke druge grnčarske posude.

Uljane svetiljke sa prikazom *menore.*
„Muzej nacionalne arheologije i etnografije G.A.Sana", Sasari, Italija

Na slikama levo su uljane lampe sa prikazom *menore* iz 3. ili 4. veka. Iako su pronađene u blizini severnog izraelskog lučkog grada Haife, po modelu izrade pripadaju onim uljanicama koje su rađene u Samariji (centralni Izrael) ili u Jerusalemu.

Ove dve lampe nalaze se danas u kolekciji Hekt muzeja pri Hebrejskom univerzitetu u Haifi.

Osim na teritoriji same Judeje (Izraela) ovakve glinene lampe, ukrašavane motivima i *menore,* pravile su se i korišćene su i na Severu Afrike, u vremenu između 2. i 5. veka, unutar jevrejskih zajednica. Na sledećoj slici dat je prikaz upravo takve lampe koja je pronađena na lokalitetu antičkog grada Atripalda u Italiji, ali koja nesumnjivo potiče sa severa Afrike. Vreme starosti ove lampe je oko 4. veka, što je i karakteristično, jer se simbol *menore* na uljanicama pojavljuje upravo na ovim, nešto kasnijim lampama tog vremena.

Na slici gore je dat prikaz orginala pomenute uljanice iz Atripalda (slika levo) i reprint te iste lampe (slika desno)

Interesantno je i značajno pomenuti da su se lampe iz ranijeg vremena često dekorisale prikazom palmine grane ili drveta koje je predstavljalo simboličan prikaz same *menore.* Ta praksa počinje još sa početka 1. veka nove ere, a zadržala se i kasnije. Na sledećim slikama (dole) se daje prikaz nekoliko takvih uljanih lampi jevrejskih zajednica severne Afrike.

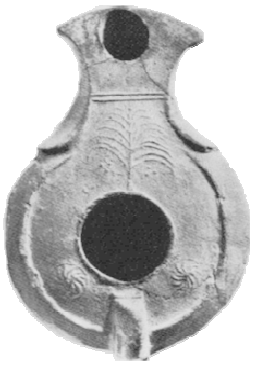

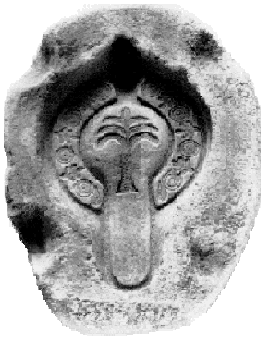

Menora **kao motiv na antičkim jevrejskim grobnicama, spomenicima i sarkofazima**

Antički judejski grad Beit Šearim (Bet Šearim, grčki Besara) nalazio se u Donjoj Galileji (današnji severni Izrael). Osnovan je u 1. veku p.n.e., za vreme vladavine jevrejskog judejskog kralja Heroda (Iroda) Velikog (37.- 4.g.p.n.e.). Grad je doživeo svoj prosperitet za vreme rimske uprave Judejom u prvim vekovima nove ere, a 351. godine, za vreme jevrejske pobune protiv represije Galerija Cezara, vladara istoka pod rimskim carem Konstancijem II (337.- 361. god.) grad je jako stradao. Mesto postaje poznato od 2. veka kada je u njemu osnovana rabinska škola, a posebno kada je posle razorenja Jerusalema 70. godine od strane Rimljana, u njega preseljen Sanhedrin, vrhovno zakonodavno, savetodavno i versko telo i savet Jevreja. Kada je u Beit Šearimu sahranjen i čuveni jevrejski verski mislilac i redaktor *Mišne* (jevrejskog usmenog zakonodavstva) Juda ha Nasi, iako je umro u Ciporiju, sahranjen je na tamošnjem groblju. Od tada, u 3. i 4. veku veliki broj poznatih i učenih ljudi i rabina, bilo da su živeli u samom Izraelu ili dijaspori (iz Sirije, Egipta, Libana, Mesopotamije, čak i iz južne Arabije) sahranjivano je u Beit Šearimu, što je tamošnje lokalno groblje pretvorilo u jednu od najvećih i najpoznatijih nekropola u Erecu (Izraelu). Obzirom da je groblje bilo smešteno u podnožju brda i bregovitog terena, ono se počinje širiti upravo u prirodnim ali i iskopanim pećinama i katakombama. U iskopavanjima koja su vršena 1930. i 1950. godine, a i kasnije, otkriveno je 16 sala (holova, katakombi) u kojima je pronađeno 400 grobnica, grobnih mesta, niša (u zidovima) i sarkofaga, u kojima su sahranjivani pojedinci ali i cele porodice. Sarkofazi su bili ili od krečnjačkog kamena iz lokalnih kamenoloma, ili od mramora, a nekoliko pronađenih je bilo od gline i olova. Pronađeni su ostatci i nekoliko drvenih sanduka, ali od njih su ostali samo metalni delovi (šarke, karike, itd).

Prostor same nekropole, kao i pojedini kameni sanduci i sarkofazi bili su ukrašavani brojnim tradicionalnim jevrejskim verskim simbolima („Ormarima za Toru", *lulavom/*palminom granom, *etrogom/*citrusom, *šofarom/*ovnovim rogom, *šovelom/*lopaticom za tamjan), ali i brojnim simboličnim biljnim i geometrijskim reljefima i uklesanim crtežima. Primetan je i helenistički (grčki) likovni uticaj koji se ogledao u prikazima ljudskih i životinjskih figura, čamaca i lađi, kao i raznim arhitektonskim detaljima tipa ukrasa iznad ulaza, lukova, kolona sa stubovima, itd.

Većina pronađenih natpisa su bili na hebrejskom i grčkom jeziku, a nekoliko i na aramejskom. Tekstovi su najčešće bili kratki, sa upisanim imenom pokojnika, hebrejskim natpisom *šalom* – mir, a ponekad i sa kratkim žalopojkama. Duži tekstovi su bivali najčešće na grobnicama ili sarkofazima pokojnika koji su bili doneti i sahranjeni izvan Erece (Izraela), pa su uz njih upisivane i njihove generalije koje su se odnosile na porodične podatke (rodoslov), njihovo zanimanje i informaciju odakle su i u kojoj zemlji ili gradu u dijaspori su rođeni.

Ono što je interesantno sa aspekta teme ovoga rada, jeste da je među tradicionalnim verskim jevrejskim ornamentima koji su pronađeni u Beit Šearimu, bilo dosta reljefnih ili uklesanih prikaza *menora,* na samim zidovima grobnica i katakombi, ali i samih sanduka i sarkofaga.

Sledi prikaz slika više takvih reljefa i uklesanih *menora* iz nekropole Beit Šearim.

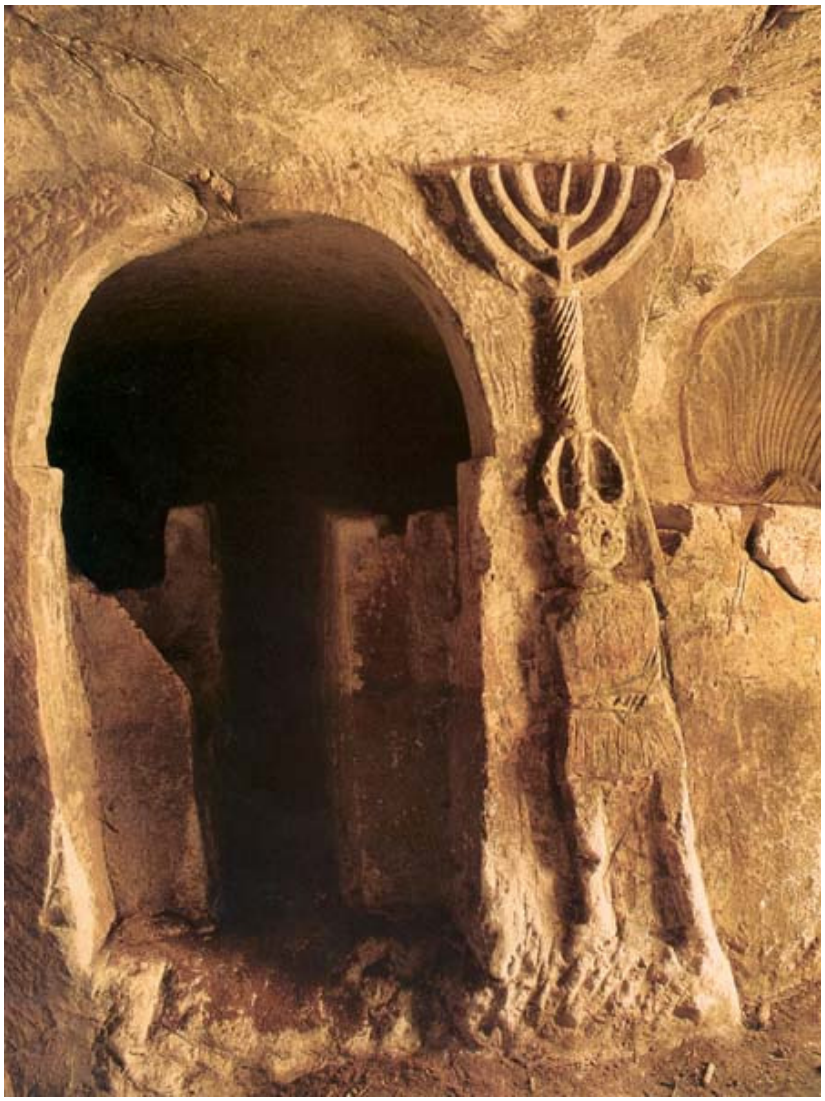

Interesantna reljefna kreacija *menore* na zidu grobnice u Beit Šearimu

Menore **na zidu grobnice broj 5 iz nekropole u Beit Šearimu, visine 1,9 metara, pre i posle njene restauracije. Nalazi se u pročelju grobnice neposredno uz kameni sarkofag (slike gore, levo i dole)**

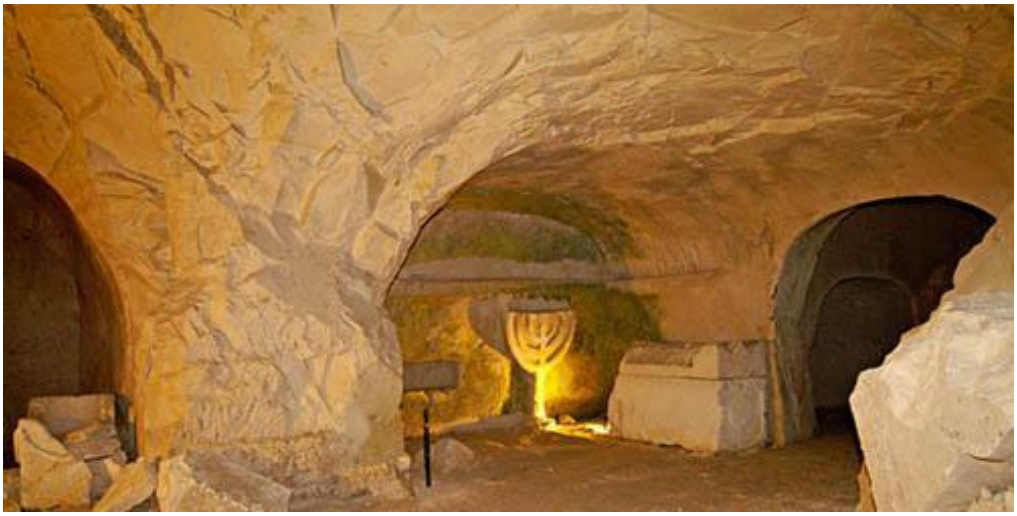

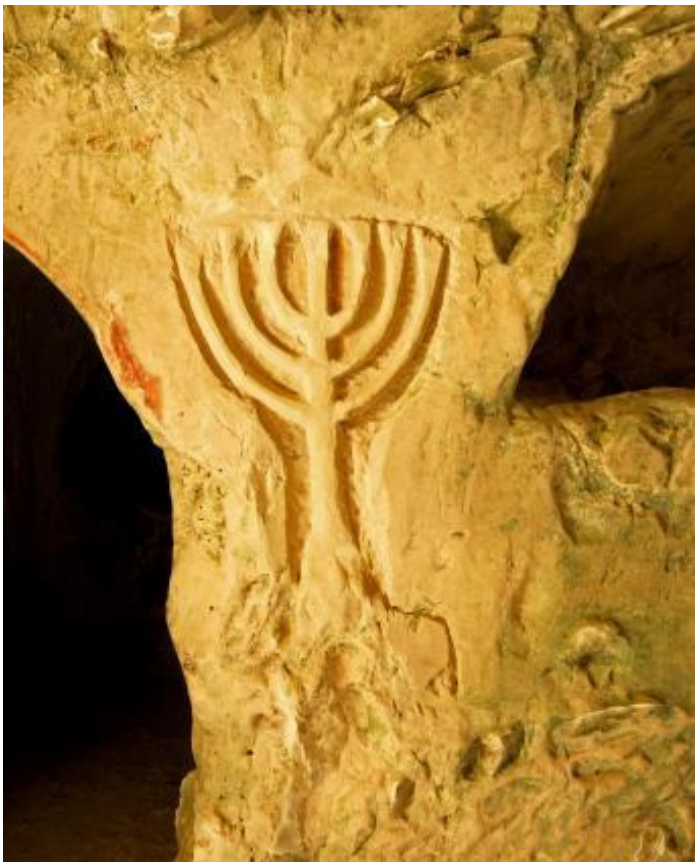

Prikaz *menore* uklesan u jedan od zidova nekropole u Beit Šearimu

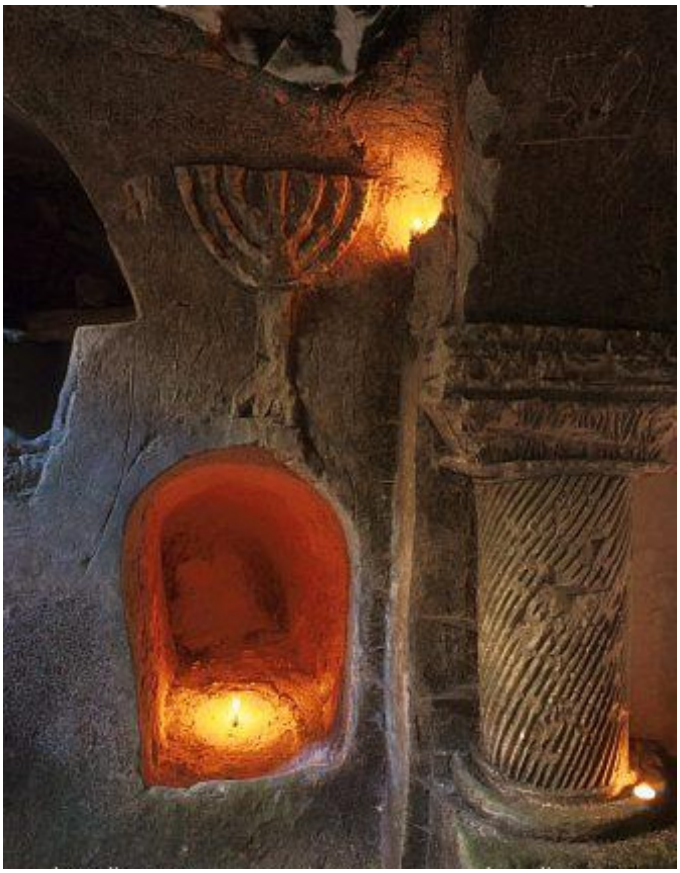

Reljef *menore* iznad grobne lođe nekropole u Beit Šearimu (slika levo i gore)

Uklesani prikaz *menore* iznad ulaza jednu od „prostorija" nekropole

(oštećeni) Reljef *menore* stilski u dekorisan ukrasnim stubovima i natkrovnom pločom

Osim reljefa na zidovima prostorija i katakombi nekropole u Beit Šearimu, pronađeno je i nekoliko menora na samim grobnicama – sarkofazima.

Posebno interesantan je bio pronalazak pet odlično očuvanih pogrebnih sanduka izlivenih od olova. Olovni sanduci su bili popularni u to vreme u istočnom Mediteranu, i bili su vrlo praktični za dekorisanje kroz modelirane kalupa u kojima su se unapred pripremali ukrasni crteži-kalupi. Za crteže-kalupe su najčešće korišćeni tradicionalni jevrejski motivi *šofar, šovel, lulav, etrog.*

Na jednom od tih sanduka, koji je bio dužine 1,96 metara, na njegovom pročelju, urađen je tronožni kalupni motiv *menore,* a na svakoj od bočnih strana, po tri prikaza te iste *menore.*

Olovni sanduk sa prikazima *menore* u pročelju i na bočnim stranama (slika desno).

Detalj istog sanduka sa uvećanim prikazom *menore* na njegovom pročelju i detaljem jedne, sa bočne strane (slika dole).

Starost ovog olovnog sanduka je prva polovina 4. veka. Stil njegove izrade upućuje na to da je rađen u Sidonu (današnji Liban), verovatno za potrebe tamošnje jevrejske porodice koja je želela da svog pokojnika sahrani u nekropoli Beit Šearima, što je tada bila praksa među imućnijim Jevrejima dijaspore.

Još jedan izrađeni i dobro očuvani motiv – reljef *menore* je pronađen na kamenoj ploči, koja čini deo pročelja jednog od kamenih sarkofaga iz Beit Šearima. Interesantan je oblik njegovog postolja, koji umnogome podseća na prikaz *menore* sa „Titovog slavoluka" u Rimu. Ovo je vredan arheološki artefakt.

Grad Beit Šearim je počeo da propada i napušten je u 7. veku, posle arapskog osvajanja ovih prostora. Ista sudbina zadesila je i njegovu jevrejsku nekropolu – groblje, u kojoj od tada prestaju sahrane.

Ova značajna i dobro očuvana nekropola čini danas deo Nacionalnog parka Beit Šearim koji graniči sa gradom Kirijat Tivon, i sadašnjim mošavom Beit Šearimom, i prestavlja deo njegove turističke ponude i sadržaja.

Kamena ploča slične veličine pronađena je i u Cezareji, na obali Mediterana, na lokalitetu istoimenog antičkog grada Cezareje. Ploča je sa grčkim natpisom, i verovatno predstavlja nadgrobnu kamenu ploču. Na njoj je takođe motiv *menore* sa stilizovanim prikazom njenog postolja. Međutim, *menora* je u ovom slučaju reljefno ugravirana u sami kamen (slika levo).

***Menora* sa dela nadgrobnog spomenika iz Cezareje. Fotografija – Zev Radovan (slika levo)**

Još jedan pronađeni artefakt iz rimskog perioda karakterističan je i prepoznatljiv po uočljivom prikazu jevrejskog simbola *menore* na njemu.

Reč je o fragmentu olovnog sarkofaga pronađenog u okolini Jerusalema, iz vremena između 1. i 3. veka. Njegova visina je 19,8 cm, a širina 20,3 cm. Ovaj zanimljivi artefakt se sada nalazi u kolekciji *barakat galerije* u Londonu, Engleska (slika na sledećoj strani).

Uklesani prikaz antičke *menore* otkriven je i na zidu „*Elijahove pećine*", na severu Izraela, kod izraelskog lučkog grada Hajfe. Ova pećina koja se nalazi na brdu Karmel, prema jevrejskom (ali i hrišćanskom i muslimanskom) verovanju je mesto boravka i delovanja jednog od najznačajnijih jevrejskih sveštenika, proroka i čudotvoraca severnog izraelskog kraljevstva, Elijaha (Elijasa, srpski Ilije) iz 9. veka p.n.e.

Sama pećina, koja je postala jevrejsko svetište i mesto poštovanja i hodočašća (jer se prorok Elijah u njoj sakrivao i iz nje delovao) stara je 29 vekova, a i uklesana *menora* na zidu je nastala svakako u vremenu pre nove ere (slika dole).

Takođe u kamenu uklesani reljef *menore* otkriven je 2011. godine i na arheološkom lokalitetu Jerusalema.

Reč je o *menori* u kamenu verovatno sa početka nove ere, odnosno Prvog (66.- 70.g.) ili Drugog (132.- 135.g.) jevrejskog ustanka protiv Rimljana, dakle od pre oko 2.000 godina. Reljef je vrlo dobro očuvan i sadrži i uočljivi prikaz i postolja *menore* (slika dole).

***Menora* kao motiv na antičkim grobnicama, spomenicima i sarkofazima iz katakombi u Rimu**

Motiv *menore* na grobnim spomenicima, sanducima (sarkofazima), zidovima grobnica i katakombi, bio je prisutan kod Jevreja u antičko vreme i van samog Ereca (Izraela). Prema onome što je do sada otkriveno ovo se posebno odnosi na jevrejsku zajednicu u Rimu, u Italiji.

Pronađeno je više takvih prikaza na grobljima i u katakombama koje su Jevreji Rima koristili u vremenu od 1. do 4. veka.

Jedan on najbolje očuvanih kamenih sarkofaga sa motivom *menore* svakako je ovaj, pronađen na jevrejskom groblju u Rimu, koji je popularno nazvan „**Godišnja doba sa *menorom***".

Potiče iz 3. veka. Neosporan je ogroman grčki, rimski i etrurski uticaj u njegovom ukrašavanju. Na mramornoj bočnoj ploči, dimenzija 1,26 x 0,72 metra, dat je odlično očuvani reljefni prikaz *menore* koju drže (nose) dva alegorijski predstavljena lika koji simbolizuju pobedu. Pored njih sa desne strane stoji „Jesen" koja u jednoj ruci drži korpu sa voćem, a u drugoj dve ptice (živinu) za žrtvovanje. Dalje desno je figura "Zime" koja drži zeca (ili vepra), dok se ispod same *menore* nalazi prikaz tri Amora koji su na stazi sa grožđem, koju „drže" ukrasi dve lavlje glave.

Ovo je jedan potpuno alegorijski i potpuno atipičan motiv za jevrejsko umetničko izražavanje. Pod jakim je vanjevrejskim umetničkim izrazom, u kome samo prikaz sedmokrakog svećnjaka (*menore*) na tronožnom postolju daje „jevrejski karakter" ovoj reljefnoj slici. Naravno, i sama činjenica da je motiv sa spomenika iz jevrejske katakombe Vigna Randanini u Rimu.

Ova m*enora* u personifikaciji „Godišnjih doba" i heruvima (anđela) sada se nalazi izložena u Rimskom nacionalnom muzeju u Italiji.

Skoro je neverovatno sa kojom su posvećenošću Jevreji tog vremena imali potrebu da u raznim životnim prilikama, u ovom slučaju sahranama, sačuvaju svoju nacionalnu osobenost. Iako su živeli u dijaspori, konkretno u ovom slučaju u Italiji i Rimu, i iako su bili u potpuno drugoj kulturološkoj sredini koja je imala i verovatno delom i nametala svekoliki uticaj na njihov svakodnevni život, Jevreji su uspevali da se ipak iskažu i načinom koji će sadržavati i odražavati i jevrejski duhovni i verski aspekt i kulturu. Iako su oni u tim svojim ispoljavanjima jako pod lokalnim grčko-rimskim i vizantijskim uticajem, iako vrlo često te svoje artefakte ispisuju samo grčkim jezikom, oni ipak uspevaju da određenim vizuelnim prikazima potvrde i naglase svoje versko i nacionalno jevrejsko poreklo i vezu sa starom domovinom.

Sledi prikaz nekoliko takvih nadgrobnih spomenika i zapisa.

Amiasov epitaf iz jevrejske katakombe Monteverde, u ulici Portuense u Rimu. Potiče iz 3. ili 4. veka. Sadrži pisani epitaf na grčkom jeziku, sa kraćim zapisom i na semitskom jeziku, moguće obliku hebrejskog. Na grčom tekstu piše: *„Ovde leži Amias, Jevrej iz Laodicije, koji je živeo 85 godina. Mir!"*. Tekst se završava prikazom uklesane *menore* u desnom uglu, sa tronožnim postoljem.

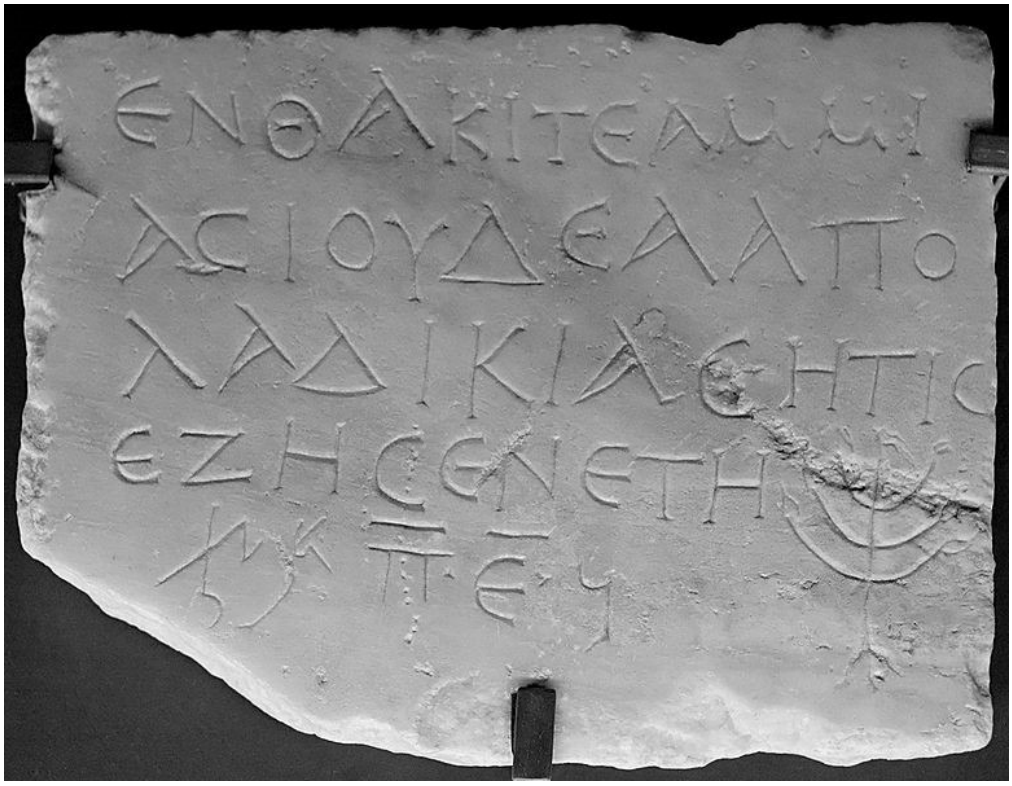

Ova kamena ploča se sada nalazi u Muzeju Kapitolina u Rimu, Italija.

Sledeći sličan prikaz *menore* je na takozvanoj **Pomponijevoj** nadgrobnoj ploči, koja potiče iz 3. veka. Otkrivena je prilikom iskopavanja koja su vršena u katakombi koja je takođe bila u ulici Monteverde u Rimu. Na ovoj mermernoj nadgrobna ploča, veličine 21 x 38 x 30 cm, na grčkom jeziku piše: *„Ovde leži Pomponije koji je dva puta bio upravitelj sinagoge Kalkaresian. Živeo je 60*

godina. (Neka) *počiva* (bio) *u miru*". U sredini ovoga teksta, uklesan je vrlo jasan i uočljiv prikaz *menore* na tronožnom postolju

Od pet pronađenih pisanih pominjanja sinagoge Kalkaresian, koja je bila locirana u rimskom kvartu Trastevera, tri su otkrivena upravo u ovoj katakombi.

Ova nadgrobna ploča se danas nalazi u Rimskom nacionalnom muzeju na Odelenju za epigrafe.

Još jedna nadgrobna ploča sa tipičnim sadržajem i ponovo iz jedne od **katakombi iz ulice Monteverde** u Rimu. Odličan je primer jevrejskog iskaza kulturnog dualizma tog vremena, što se ogleda u činjenici da je ispis na njoj na grčkom jeziku, a prateći slikovni motivi izrazito jevrejski, sa prikazom čak dve *menore* i sa jasno islikanim čašicama za ulje na krajevima njihovim krakova.

Uz *menore* su dati i crteži tipično hramskih ritualnih motiva: *lulava, etroga* i ploda badema.

Natpis između dve *menore* na grčkom sadrži sledeći tekst: *„Ovde počiva Primitiva i njen unuk Eufrenon. Neka počivaju u miru*".

Kamena ploča koja je prikazana na slici (gore) uz ovaj tekst, je iz Rimskog nacionalnog muzeja. Orginalna ploča se nalazi u Vatikanskom muzeju u Rimu, i potiče iz 2. ili 3. veka.

Interesantno je da se od 534 pronađena teksta koja predstavljaju jevrejsku baštinu u Rimu, a koji su napisani i/ili nacrtani (uklesani) na raznim artefaktima: na kamenim i mramornim pločama, na zidovima sinagoga ili katakombi, na grobnicama, mozaicima, svakodnevnim upotrebnim ili ukrasnim predmetima, itd., na 144 njih nalazi prikaz jedne ili više *menora*, u raznim varijantama. Takođe je karakteristično da je većina tih prikaza inspirisana izgledom sedmokrakih svećnjaka (*menora*) iz sinagoga u dijaspori (najčešće tronožnih), ćešće nego izgledom one iz Hrama u Jerusalemu (na izlivenom postolju). Uz dekorativni značaj, one su neosporno imale veliku simboličnu i religioznu vrednost, kao neodvojivi znamen judaizma i spone sa sunarodnicima i domovinom u Erecu (Izraelu).

Na slici gore dat je prikaz još jedne, veoma tradicionalne i karakteristično jevrejske slike, sa motivom dve *menore*, sa bočnih strana od „Ormara za Toru" (*Aharona ha Kodeša*). Ova zidna freska se nalazi u **katakombi Vile Torlonia** u Rimu i potiče iz vremena 3. ili 4. veka.

***Menora* kao motiv iz avarske nekropole kod Čelareva**

Iskopavanja koja su 1972. godine vodili arheolozi iz Novog Sada (Srbija) na arheološkom lokalitetu istoimenog naselja Čelarevo na oko 30 kilometara zapadno od Novog Sada, otkrila su avarsku grobnicu iz vremena između 8. i 9. veka. Ovu nekropolu je činilo oko 650 grobova, koji su nesumljivo pripadali trima različitim etničko-verskim grupama i narodima: Avarima – narodu šamanističkog verovanja, Slovenima – tada politeistima (mnogobožcima) i Hazarskom - narodu koji je u delu viših vladajućih slojeva društva (a mnogo manje u širim slojevima naroda) primio judaizam - jevrejsku veru.

I upravo u tim grobnicama sa nišama koji su označavani rimskim opekama, za koje se veruje da pripadaju Hazarima, pronađene su brojne opeke i kamenice na kojima su urezane *menore*, etrozi i lulavi, kao tipično jevrejski znakovi. Pronađeno je i nekoliko natpisa, koji su protumačeni kao *Jehuda* ili *Jahve* i *Izrael*.

Једна од менора пронађених на челаревској некрополи

Tada se postavilo pitanje "otkud Jevreji na ovom prostoru u to vreme, odnosno ako već nisu bili sami Jevreji, otkud njihovi simboli i uticaj u vremenu i na mestu za kada se i gde pretpostavlja da ih nije moglo biti!?".

Odgovor je u preobraćenju u judaizam *Kagana* - glavnih vođa Hazara, naroda turskog porekla. To se desilo, verovatno iz političkih razloga levitiranja ovog naroda između hrišćanstva na zapadu i nadolazećeg islama na istoku. Po jevrejskim izvorima, to se najverovatnije desilo između 730. i 740. godine, a po arapskim između 786. i 865.g. (iz zapisa jednog arapskog istoričara iz 903. godine, koji o tome govori, stiće se utisak kao o nekom relativno skorašnjem događaju). Postoji i zapis benediktanskog monaha Drutmara Akvitanskog iz Korveja u Vestfaliji (Nemačka) da se navedeno preobraćenje desilo između 826. i 866. godine. Sa političke scene ovaj narod nestaje oko 955. godine, i kao posledica vojne kampanje kijevskog kneza Svjatoslava (955.- 972.g.).

Otuda i odgovor o poreklu ovih brojnih lepih prikaza *menora* na opekama iz nekropole u Čelarevu.

Menora **kao motiv na raznim upotrebnim i ukrasnim predmetima antičkog vremena**

Upotreba prikaza *menore* našla je široku primenu ne samo u verskom i ritualnom, već i u svakodnevnom životu, bilo kod predmeta koji su imali čisto praktičnu primenu ili kod predmeta na kojima je ona značila umetnički prikaz i ukras. To je bila praksa kako u samoj Judeji (Erecu, Izraelu) tako i u zemljama okruženja gde su u prvim vekovima nove ere živele značajne jevrejske zajednice.

Otisak pečata – U antičko vreme, kod ljudi koji su se bavili trgovinom, ili kod ljudi koji su pripadali imućnijem sloju stanovništva, kao njihova praktična ali i statusna potreba bilo je da robu, predmete, pisma, dokumenta, i slično, potpisuju ličnim pečatima koji su nosili njihovo ime i/ili neku drugu pisanu ili slikovnu odrednicu koja je predstavljala njihovu identifikaciju ili kod trgovaca njihovu potvrdu sadržaja ili kvaliteta pošiljke na koju se stavljao pečat. Često su njihovi otisci bili frankirani raznim ukrasnim motivima, sa imenom ili bez imena pošiljaoca. Otisci ovih pečata su se stavljali (utiskivali) na grumen gline ili olova, i time je ono što se šalje bilo markirano oznakom pošiljaoca.

Jedan od takvih pronađenih otisaka pečata je iz vremena između 6. i 10. veka starosti. Sadržava prikaz sedmokrake *menore.* Težak je 11,1 gram, širine 16,9 mm i dubine 8,9 mm. Sada je u privatnog kolekciji (slika desno).

Krajem 2011. godine, na antičkom lokalitetu Horbat Uza, istočno od izraelskog grada Aka na mediteranskoj obali, otkriven je glineni pečat star oko 1500 godina, na kojem se nalazi ugravirani simbol *menore* (slike dole). Pečat pripada grupi tzv. "pečata za hleb", kojim su se označavali pekarski proizvodi. Ovaj je izvesno pripadao nekom jevrejskom pekaru koji je hlebom snadbevao Jevreje grada Aka. Praksa tog vremena iz 6. veka, za vreme vizantijske uprave ovim prostorima, je bila da se proizvodi koji su bili namenjeni hrišćanskom ili jevrejskom stanovništvu različito markiraju.

Još jedan jevrejski ritualni predmet sadržavao je prikaz *menore.* Reč je o zlatnom **peharu** (bokalu) otkrivenom u Rimu, koji potiče iz 2. veka. Na njemu je živopisno urađen prikaz dve *menore* na tronožnom postolju, sa pratećim jevrejskim ritualnim objektima (dva *šofara* i plodom badema) između kojih je stilizovani *lulav* (grančica palme). Iznad njih je prelepo urađena slika „Ormara za Toru" sa dva lava (simbolima jevrejskog plemena Juda) sa strane (slika na sledeoj strani).

Vrlo sličan motiv prethodnom pronađen je u 17. veku, takođe u Rimu, u jednoj od katakombi. Reč je o stakleno-zlatnoj **čaši** koja potiče iz rimskog perioda, iz 4. veka (300.- 350.g.).

Na njenom dnu, koje je izrađeno od zlatnog sloja (lista) dat je skoro identičan prikaz kao i na prethodnom predmetu (peharu), samo što je cela slika smeštena u kvadratni crtež. Takođe i ovde je dat prikaz dve *menore,* „Ormara za *Toru*" i dva lava.

Ovaj retki predmet sada čine tri sačuvana komada ove staklene čaše. Na njima prikazana dekoracija predstavlja jedan od najstarije poznatih prikaza jevrejskih simbola (*menore*, *šofara*–ovnovog roga i „Ormara za *Toru*") iz vremena Drugog Hrama.

1960. godine Izraelski muzeja u Jerusalemu dolazi u posed ovog retkog predmeta, koji se i sada nalazi u njegovoj kolekciji.

Sledeći artefakt je vrlo lep prikaz *menore* dat na **komadu slonovače** ili kosti (slika levo). Pronađen je u Bet Šeanu, značajnom jevrejskom antičkom gradu na severu Izraela u blizini Tiberijasa. Ovaj predmet je iz kasnog rimskog perioda (4. ili 5. vek) i ima čisto estetsku i ukrasnu funkciju. Pored lepo izrađene gravure (rezbarije) šestokrake *menore,* jasno su urađeni i uočljivi prikazi i *šovela, etroga, šofara i lulava,* tradicionalnih jevrejskih hramskih rekvizita.

Fotografija - Zev Radovan (slika levo)

Još jedan predmet od stakla. Šestougaona staklena **bočica** izrađena od tamnog stakla, predstavlja lep primer *vizantijskog stakla* iz prvih vekova nove ere. Sa spoljne strane je dekorisana reljefnim prikazom *menore* i drveta datule (urme) (slike na sledećoj strani).

Kolekcija Rubena i Edit Heč, Univerzitet Haifa, Izrael

Još jedan neobičan predmet iz svakodnevne upotrebe sadržavao je motiv *menore*. Reš je o čiodi - igli iz vremena Vizantije (između 4. i 7. veka), od bronze, koja je služila ili kao ukrasna ukosnica za žene za kosu ili kao spajalica i držač za ogrtače (slika dole).

***Menora* kao motiv u kasnijim prikazima u srednjem veku u Evropi**

I u kasnijim vekovima Jevreji su nastavili upotrebu *menore* kao motiva za prikaz na brojnim svojim predmetima, pisanim dokumentima i rukotvorinama. U dijaspori, u Evropi, Africi, Americi, ona je bila skoro nezaobilazan motiv njihovog verskog ali i umetničkog ispoljavanja.

Ovde se daje prikaz nekoliko takvih predstavljanja *menore* u verskom i svetovnom životu Jevreja.

Kodifikator jevrejskih zakona, liječnik i filozof, sa titulom rabina Moše ben Majmon Rabenu (1135.- 1204. god.) rođen je u Kordobi (Španija) ali je dobar deo svog života i rada proveo u Kairu (Egipat) gde i umire. Bio je najznamenitije teološko ime ortodoksnog judaizma.

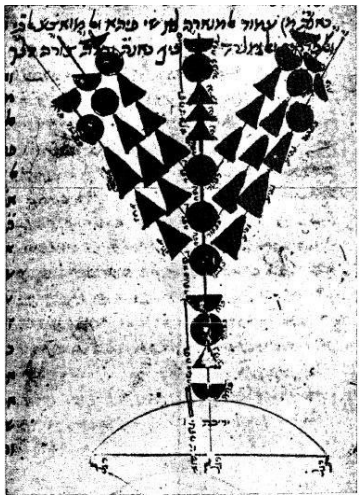

Postao je poznat u jevrejskom teološkom svetu po svojim komentarima *Mišne*[22]*, Responsama[23]* i zakonskim kodeksom *Mišne-Tore* (hebrejski „ponavljanje Tore”). Posle smrti telo mu je prebačeno u Tiberijas (Erec – Izrael), a njegov grob, zbog poštovanja prema njegovom liku i delu, postaje mesto hodočašća.

Kao prilog svog pisanog rada *Peruš Hamišnajot,* koji predstavljaju njegove komentare *Menašota 3:7*, ilustruje ih svojom rukom, iscrtanim crtežom *menore* koji će ostati poznati i upečatljivi simbol Majmonidesa i njegovog rada (slika levo).

Ova lepa iluminacija iz 1299. godine potiče iz Perpinjana u Aragonu (Španija). Na njoj je prikaz slike sa *menorom,* koja ima neuobičajen stilizovan izgled višerednog sloja čašica za ulje na završecima krakova *menore.* Sa leve strane ove slike je tekst zapisa iz Tore (*Deset božijih zapovedi*).

Ova slika (iluminacija) se sada nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Parizu (Francuska) (slika levo).

---

[22]* Hebrejski „pouka“. Zbirka jevrejskih zakona zasnovana na usmenoj tradiciji.

[23]* Latinski „odgovor“. Responsa se sastoje od pisanja odluka, pravila i odgovora koje daju znameniti rabini na pitanja koja su im upućena (po teološkoj temi).

Još jedan prelepi i crtežom i bojama prebogati prikaz zlatne *menore* kao ilustracija iz sadržaja srednjovekovnog rukopisa Biblije *Kervera* iz 1300. godine, iz istoimenog grada u Kataloniji (Španija). Ova, lepim crtežima iluminirana Biblija, sadržavala je *masoretski tekst*[24]* koji je oslikao izvesni Jozef ha Zarefati, francuski Jevrej, koji je preko cele 316 strane naslikao ovu minijaturu *„Zaharijeve vizije"* *menore.*

Ovaj prikaz *menore* jako odgovara klasičnom biblijskom opisu izgleda zlatne hramske *menore,* datom u *Knjizi Izlaska, Druga knjiga Mojsijeva; 25:31-40* i *37:17-24,* izrađene iz jednog komada od zlata i umetnički ukrašene čašicama i laticama u obliku bademova cveta. Flankirana je sa dva drveta masline, što je takođe simbolično jer se od njegovog ploda dobivalo ulje koje je služilo za osvetljavanje hramske *menore.*

Biblija *Kervera* se sada čuva u fundusu Nacionalne biblioteke u Lisabonu (Portugal).

Sledeći *šiviti* (ili *mizrahi* - istok) dekorativni zidni prekrivač sa prikazom *menore* koji se stavljao na istočni zid sinagoge da bi ukazivao na smer molitve prema Jerusalemu, potiče iz 19. veka. Rad je Šneur Zelmana Mendelovića, putujućeg *Habadskog* emisara iz Hebrona (Ereca - Palestine). Pokret Habad je

[24]* *Masoretski tekstovi* su bili autoritativni prevodi jevrejske Biblije koje su pisali prepisivači *„Masoretske škole"*, pretežno Karaiti. U judaizmu oni su smatrani jedinom oficijalnom verzijom prevoda starih tekstova *Tanaha* (hebrejsko ime za Bibliju – *Tora, Nevim, Ketuvim*). Delovali su u vremenu između 7. i 11. veka, a centri (škole) su im bili u Tiberijasu i Jerusalemu (u Izraelu) i u Vavilonu (Irak).

bila snažna grupacija u okviru istočnoevropskog *hasidizma*[25]* čije ime je dolazilo od skraćenica reči *Hohma* – mudrost, *Bina* – razum i *Daat* – znanje. Osnivač ovog pokreta je bio upravo pomenuti Šneur Zelman. Ova dekorativno urađena *šiviti* u centralnom delu je sadržavala prikaz *menore* (sa dve manje sa strane) oko koje je dat ispis na hebrejskom jeziku koji predstavlja citat iz Biblije, iz *Knjige brojeva, Četvrta knjiga Mojsijeva; 8:4*, koji kaže *„Svijećnjak bijaše skovan od zlata*".

Rađena je sa bojama na papiru, i osim tri *menore* sadržavala je i jasne prikaze tri sveta mesta Jevreja i grada Svete zemlje: pećinu Makpelu u Hebronu (gde su sahranjeni jevrejski praoci i pramajke Abraham i Sara, Isak i Rebeka i Jakov i Lea), mesto (brdo) svetog Hrama i u centru Zapadni zid (Zid plača).

Ova *šiviti* se danas nalazi u Kongresnoj biblioteci u Vašingtonu (SAD).

Gotski iluminirani rukopis iz 14. veka. daje prikaz dve *menore* (desno) i po dva *besamima*[26]*, levo. Ova iluminacija potiče iz *„Knjige komentara*" Nikolasa od Lira (1270.-1349. god.) koji je bio autor prve štampane *„Knjige komentara*" Biblije i jedan od najpoznatijih franjevačkih teologa i uticajnih egzegeta (tumača Biblije) Srednjeg veka.

Ova iluminacija rađena je na pergamentu veličine 56 x 39 cm (slika levo).

---

[25]* Mistični jevrejski pravac nastao u Poljskoj u 18. veku. Hasidi odbacuju askezu i ističu značaj molitve.

[26]* Hebrejski „začin". Posuda za miomirise u koju se stavljaju začini (mirisi) za vreme molitve Avdala.

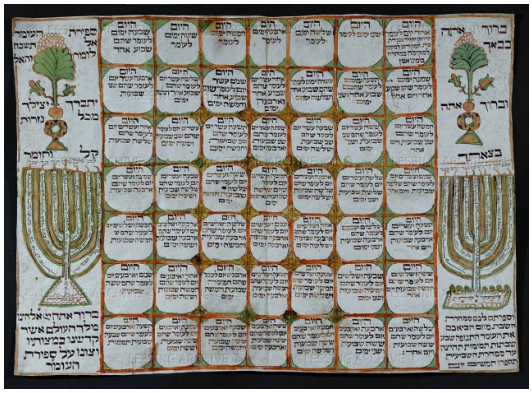

Na slici levo je takozvani „Omer kalendar". „Omer" je hebrejska reč koja označava snop ječma, što se koristi kao mera za težinu. Jedan „omer" težio je 10 kilograma. U starom Izraelu označavao je drugi dan praznika Pesah (kada je i počinjala žetva ječma) i sa njim je počinjalo brojanje 49 dana između Pesaha i praznika Šavuot. Ovaj kalendar imao je upravo tu ulogu da pomogne u računanju tih dana.

„Omer kalendar" sa slike gore potiče sa Bliskog istoka, iz 19. veka. Rađen je u akvarelu (vodenim bojama) na tvrdoj hartiji veličine 62 x 44,5 cm. Za dekoraciju crteža koristi (između ostalog) i motiv dve *menore.* Uočljiva je različitost postolja na njima, što u ovom konkretnom slučaju znači samo autorovo slobodno „viđenje". Zbog na njemu datih zapisa mističnog pominjanja imena Boga i blagoslova, ovaj kalendar je služio i kao amulet (amajlija). Danas se nalazi u Izraelskom muzeju u Jerusalemu.

Upotrebu simbola *menore* susrećemo i u profanim stvarima, kao što je jevrejska knjiga dečijeg alfabeta za učenje hebrejskog jezika (slika dole). Sačinjena na pergamentu, sa mastilima u boji, slikovito prikazuje i motiv *menore*. Ovaj bifolijum potiče iz vremena između 11. i 12. veka i danas se nalazi u biblioteci Univerziteta u Kembridžu (Engledka)[27]*.

[27]* Taylor-Schechter Genizah Collection, Cambridge (T-S K5.13).

Iluminirana stranica iz jedinstvene i prelepe jevrejske Biblije štampane u Kataloniji u Španiji, iz oko 1380. godine U javnosti je poznata kao ***Pesnica od Saseksa Katalanska Biblija***. Na jednoj od njenih naslovnih strana se nalazi motiv sedmokrakog svećnjaka – *menore*, okružene brojnim komadima ritualnog pribora iz Hrama. Svi ovi predmeti su u boji zlata, dok je pozadina u tradicionalnim bojama Katalonije i grada Barcelone

Ova Biblija se danas nalazi u fondu Britanske biblioteke u Londonu, Engleska.

Menora **kao motiv u ranom hrišćanstvu i u prvim vekovima arapskog osvajanja Palestine**

Kako se prvo hrišćanstvo razvilo u okrilju jevrejskog naroda i kako su prvi ranohrićšani (judeohrišćani) i hrišćanski misionari i apostoli bili upravo iz okrilja jevrejskog naroda (11 od dvanaest apostola sa Isusom Hristom /*Jošuom*/ na *„Poslednjoj večeri*" bili su Jevreji /svi osim *Luke*/, *Jovan Krstitelj*, misionari i apostoli *Filip, Petar, Pavle* /Savle/, Varnava, svi jevanđelisti /osim Luke/), onda možda i ne čudi da su u prvim ranohrišćanskim crkvama i na umetničkim delima koja su gradili i stvarali ti ranohrišćani, jedan od prisutnih motiva i objekata bili *menora* i *„Kovčeg zaveta*". Ova upotreba tih čisto jevrejskih motiva i simbola u umetničkom oslikavanju prvih crkva u Erecu (Izraelu) ali i šire na Bliskom istoku, pa i u Evropi, nesumnjivo je rezultat imitacije ali i ispoljavanja i naglašavanja veze prvih ranohrišćana sa tim jevrejskim korenima. Istorija upotrebe motiva *menore* u hrišćanskim crkvama trajala je skoro do 8. veka. Osim što je njena upotreba (bilo na crtežima, na slikama na zidu, freskama, reljefima i drugim objektima) predstavljala imitaciju hramske *menore* iz Jerusalema*,* ona je simbolizovala i dar *Svetog Duha* nove Crkve, a verovatno vremenom trebala i da „naglasi" da je *„nova hrišćanska Crkva perfektnija i savršenija od Solomonovog Hrama* (i vere, o.a.)"[28]*.

Činjenica je da je u hrišćanskom svetu bilo više primera korišćenja motiva *menore* i sedmokrakog svećnjaka kao ceremonijalnog i umetničkog objekta. Tako je u „**Vizantijskoj kući**" otkrivenoj na platou Brda Hrama u Jerusalemu, na jednoj od pronađenih kamenih greda oslikana *menora* zajedno sa *šofarom* (rogom) i *šovelom* (lopatice za tamjan), ali i sa slikom krsta. Ovaj motiv *menore* sa slikom jednog, dva ili više krstova posebno je bio karakterističan u otkrivenim ranohrišćanskim crkvama na Golanu (na kamenim gredama crkvi u **Breiki** i **Farju**), kao i *„Drveta života*" (koje je često simbolizovalo *menoru*) sa jednim ili više krstova (kamena greda u **Rafidu**, nadgrobna ploča u **Mimsiji**). Arhiva Golanskog muzeja sadrži 20 ovakvih artefakata sa prikazom *menore* i krsta.

Arheološki lokalitet antičkog grada Avdat se sada nalazi u kompleksu izraelskog Nacionalnog parka Avdat

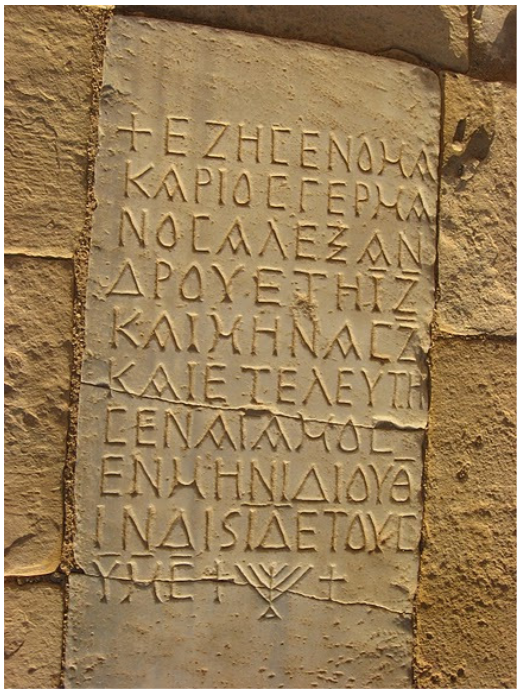

[28] * Simon, 1962, strana 182, Bloh, 1974, strana 47.

Ali to nije bilo karakteristično samo za Golan na severu Izreala, već su takvi motivi otkriveni i južno, u iskopinama nabatejskog brda u pustinji Negev (južni Izrael). Jedan od tih je i grad **Avdat**. Ovaj grad potiče iz 2. veka p.n.e., ali je svoj puni prosperitet doživeo u vreme Vizantije, da bi 614. godine bio razoren od strane Perzijanaca. U njemu su otkrivene ruševine dve crkve, „Severne" iz 4. veka i „Svetog Teodora" iz 5. veka. I upravo u toj crkvi „Svetog Teodora" otkrivena je grobna mermerna kamena ploča na kojoj je uz grčki tekst dat i uklesani prikaz *menore* sa dva krsta oko nje (slike na prethodnoj strani).

Ovakve i slične motive susrećemo i u crkvama Evrope iz vremena 5. do 8. veka (slična grobna ploča iz **Sirakuze**, /Sicilija, Italija/ sa tronožnom *menorom*, *etrogom*/citrusom/ i krstom; fragment iz crkve u **Kataniji** /Sicilija, Italija/ iz 4./5. veka sa petokrakom *menorom* neposredno uz krst, unutar ocrtanog kruga /rozete/; sedmokraki svećnjak iz crkve u **Fuldi** /Hesen, Nemačka/ i **Anianiu** /južna Francuska/ iz 7. i 8. veka).

Motive *menore* i krsta nalazimo i na artefaktima u severnoj Africi (glinena uljanica-lampa iz **Kartagene**, sa prikazom figure na prestolju /moguće Hrista!?/ koja u ruci drži krst i stoji na obrnutom reljefnom prikazu *menore*; pečat iz **Egipta ili Judeje** sa, na jednoj strani prikazom velike *menore* i lestvice na sredini, a desno od nje krst i verovatno veoma stilizovani prikaz *šofara* i list palme. Grčko ime *Probije* u potpisu je verovatno ime vlasnika ovog pečata).

U crkvi u **Peli**, značajnom ranohrišćanskom antičkom gradu severoistočno od reke Jordan (današnji Jordan) i značajnom hrišćanskom centru u prvim vekovima nove ere, na oltarnom paravanu, među ostalim simbolima, na jednoj strani je otkriven dati prikaz *menore*, a na drugoj krsta.

Za oblast grada Pela vezano je i otkriće iz 2005. godine, grupe od 70 „knjiga" koje čine tanke olovne pločice (u svakoj od njih 5 do 15 listova), povezanih olovnim prstenovima. Na njima su pored kraćih reči (na pismu sličnom hebrejskom, ali još nepoznatom i nedešifrovanom) dati i slikovni motivi palmi, životinja, krstova, a na dva creteža su dati i prikazi *menore.* Pošto na lokalitetu antičkog grada Pela do sada nisu otkriveni ostaci sinagoge, pretpostaviti je da su ove „knjige" poticale iz neke od lokalnih starohrišćanskih crkava. Veličina ovih olovnih stranica je oko 5 x 10 cm.

Na slici desno u donjem levom uglu uočava se prikaz *menore*, a na slici dole je dat uvećani prikaz tog detalja sa jednog od olovnih listića sa prikazom *menore* pored palme (slika dole)

Sličan mogući motiv *menore* nalazi se na još jednom olovnom listiću iz Pele (slika dole – levo)

Ako se ne ospori autentičnost ovih ranohrišćanskih kodeksa zapisanih na olovnim listićima, onda oni predstavljaju jedan od najstarijih hrišćanskih zapisa.

U još par slučajeva u Evropi karakterističan je i uočljiv prikaz sedmokrake *menore* u hrišćanskom verskom i sakralnom objektu.

Prvi takav prikaz susrećemo na mozaičkoj dekoraciji na luku druge kupole bazilike **Notr Dam u Marseju** (Francuska) (slika na sledećoj strani).

Prva faza u nastanku ove crkve počinje gradnjom kapele 1214. godine, a svoj konačni izgled dobiva 1864. godine. Od njene tri monumentalne kupole, ukrašene raskošnim mozaičkim prikazima, u kupoli broj 2 oslikana su tri čisto

biblijska jevrejska motiva: *Deset božijih zapovodi*, *Aronov štap* i sedmokraki svećnjak – *menora.*

I poslednji od prikaza *menore* na nekom od evropskih hrišćanskih objekata je dekoracija na fasadi tornja dvorca **Kastela Ursina** u gradu Katanija, na ostrvu Sicilija (Italija). Ovaj dvorac je građen po nalogu i za potrebe cara Svetog rimskog carstva Fridriha II (1194.- 1250. god.), a gradnja je trajala od 1239. do 1250. godine. Bio je po tituli kralj Nemačke, Italije, Burgundije, a u 3 godini svoje vladavine krunisan je i za kralja Sicilije. Njegove političke i kulturne ambicije protezale su se od Italije do Nemačke, čak i do Jerusalema i Svete zemlje koju je i posetio, a svojim venčanjem i učešćem u Šestom krstaškom pohodu krunisao se i titulom kralja Jerusalema. Moguće da inspirisan upravo ovim događajima prilikom posete Svetoj zemlji i nadahnut upoznavanjem i vrednostima Starog zaveta, daje na slikovitoj ornamentnoj plavoj fasadi svoga dvorca i tvrđave Kastela Ursina u Kataniji oslikati prikaz *menore*, tačnije osmokrakog svećnajaka (hanukije), simbola Hrama u Jerusalemu, ali i *Drveta života*, opšteprihvaćenog motiva i simbola i u hrišćanskoj kulturi.

Motiv *menore* u arapskom svetu susrećemo u svega par primera. Primarno je reč o kovanom novcu koji izdaju prvi arapskih vladara na prostoru Bliskog istoka, pa i Judeje (Palestine).

Reč je o novčanicama koje za svoj motiv imaju prikaz petokrakog svećnjaka sa dvonožnim postoljem. Neosporno je da je na njihovo oslikavanje uticao vizuelni izgled jevrejskog motiva *menore* sa novčića poslednjeg jevrejskog vladara iz dinastije Hašmonejaca – Matatije Antigone.

Sličan motiv susrećemo i na jednom od pronađenih prstenova koji uz prikaz petokrake *menore* sa karakteristično dvonožnim postoljem sadrži i zapis imena „Kalif", verovatnog vlasnika pomenutog prstena (slika dole).

Sa ove vremenske distance ne možemo odrediti da li je reč o arapskom posedniku ovog prstena, ili o jevrejskom konvertitu. U svakom slučaju prikaz petokrake *menore* na ovom prstenu je trebao ili očuvati vezu sa poreklom imaoca (ukoliko je reč o Jevrejinu konvertitu) ili je predstavljao čisto vizuelno usvojeni motiv sa prostora na kome se nalazio njegov tadašnji imaoc (Arapin).

I još jedna okolnost upotrebe simbola *menore* od strane Arapa. Na ulazu u arapsku kuću u sada arapskom selu Eštemoa, južno od Hebrona (Zapadna obala), na ovratniku ulaznih vrata nalazi se polukružna kamena greda koja sadrži reljef *menore.*

Ako znamo da je pomenuto selo na lokaciji nekadašnjeg antičkog jevrejskog naselja Eštemoa, gde su otkriveni ostaci dve sinagoge iz 3. i 5. veka, onda je moguće da je pomenuta kamena greda sa neke od tih sinagoga, ili je nastala kasnije, urađena od strane samih Arapa, ali pod vizuelnim uticajem prikaza motiva *menore* sa neke od tih lokacija.

Menora* kao simbolični uzor *Hanukije

Osmokraki jevrejski svećnjak *hanukija* svoj uzor u izgledu nalazi u tradiciji *menore.* Ovaj obavezni simbol jevrejskog praznika Hanuka simbolično podseća na oslobođenje Jevreja od grčke okupacije. To je vrlo bitan i značajan praznik iako svoje korene ne crpi iz verskog aspekta života Jevreja. To je svetovni praznik ali duboko ukorenjen u narodu i važan jer podseća na stalnu borbu protiv tuđih uticaja i versko-kulturoloških pokušaja da se Jevrejima nametnu druga verovanja i drugi kulturni običaji. Hanuka slavi otpor takvom pokušaju grčkih osvajača Judeje da porobljenom narodu nametne grčke bogove i vrednosti, koji je svoju eskalaciju doživeo za vreme vladavine grčkog seleukidskog kralja Antioha IV Epifana (175.- 164. g.p.n.e.). Osim što je porobio zemlju i opljačkao jerusalemski Hram 169. g.p.n.e., zabranio je redovna jevrejska žrtvovanja, pridržavanje *šabata*, obrezivanje muške dece (*Berit mila*), te nametao jedenje svinjetine, ali ono što je na koncu predstavljalo vrhunac bila je gradnja kipa grčkog boga Zevsa na oltaru jevrejskog Hrama u Jerusalemu, 168. godine i prisiljavanje jevrejskog sveštenika na prinošenje žrtve paganskom bogu u selu Modin. To je konačno dovelo do pobune i ustanka Jevreja koji je predvodio Matatija i njegovi sinovi, što je na kraju rezultiralo i oslobađanjem Jerusalema 25. decembra 165. g.p.n.e. Tada je srušen i kip boga Zevsa u Hramu, a u slavu i pomen te pobede zapaljeno je ritualno čisto ulje za svetlo na svećnjaku, po uzoru na hramsku *menoru,* koje je simbolizovalo „pobedu Svetla nad tamom". To svetlo je gorilo osam dana. Od tada Jevreji slave praznik Hanuku, a njegov praktični simbol predstavlja osmokraki svećnjak čiji svaki krak simbolizuje po jedan dan koliko je to ulje gorelo.

Od tada korišćenje osmokrakog svećnjaka *hanukije* postaje tradicionalno i iskazano je u raznim oblicima i formama pravljenja tog svećnjaka.

Menora **kao motiv na srednjevekovnim umetničkim slikama**

Koliko je *menora* bila prisutna u antičko vreme kao umetnički motiv, toliko je ona bila umetnička inspiracija i kasnijih stvaralaca i autora, pa i u likovnoj umetnosti. Dobrano su to bili i autori koji nisu bili iz jevrejskog miljea.

Tako je likovni prikaz *menore* našao svoje mesto i na umetničkim slikama brojnih autora iz vremena od 16. do 19. veka (renesanse, baroka, manirizma, klasicizma, romantizma). Na tim slikama ona je predstavljala ili osnovni likovni motiv ili je bila u pozadini nekog drugog, osnovnog sadržaja slike. Zainteresovanost likovnih stvaralaca toga vremena njenim motivom bila je najčešće inspirisana određenim biblijskim i istorijskim sadržajima koji su bili tema njihovih slika.

Ovde dajemo prikaz tih slika po hronologiji njihovog nastajanja, uz navođenje imena autora, godine nastanka slike, njenog naslova, tehnike u kojoj je rađena, njenih dimenzija i podatka gde se sada slika nalazi.

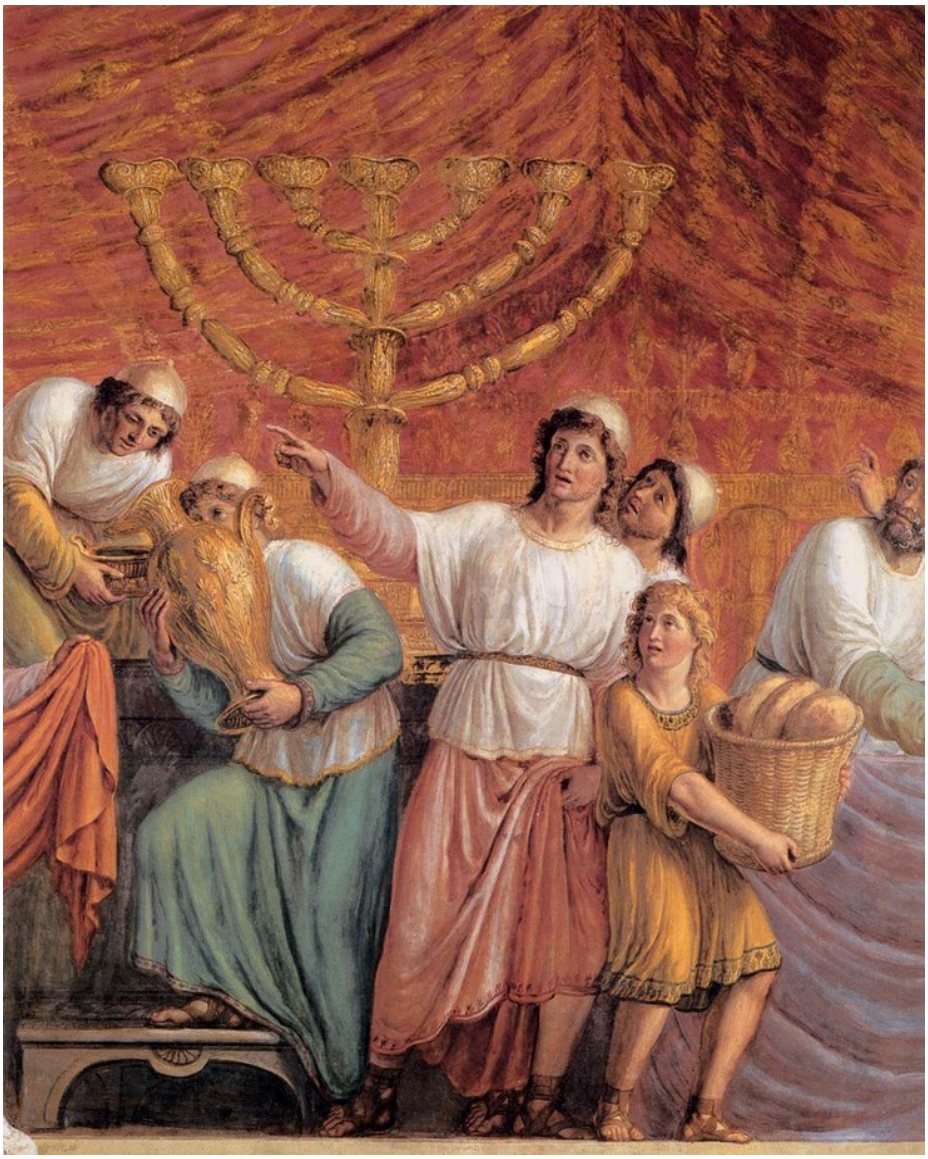

Ademolo Luiđi (1764.- 1849), „Šator sastanka (Tabernakula)", zidna freska u Palati Piti, Firenca, Italija, detalj slike (gore i cela slika na sledećoj strani)

© LESSING ARCHIVE ©

Vitori Karpačio, 1505.g., renesansa,“ Venčanje Device“, ulje na platnu, 130 x 140 cm, Pinakoteka di Brera, Milano, Italija

Ludovik Karači, 1587.g., „Veridba Marije", barok, ulje na platnu, 40 x 34 cm, privatna kolekcija Samling P. Ponceja, London, Engleska

Đulio Romano, 16. vek, detalj slike „Cirkumcizija (Obrezanje)", manirizam, slika na drvetu, 115 x 122 cm, Luvr, Departman za slike, Pariz, Francuska (slika levo)

Prikaz cele slike je na sledećoj strani, sa *menorom* u sredini.

Đulio Romano, 16. vek, „Cirkumcizija (Obrezanje)", manirizam, slika na drvetu, 115 x 122 cm, Luvr, Departman za slike, Pariz, Francuska

Holst, 1833.- 1836.g., „Pljačka Rima 455 (Gejserihova pljačka Rima)", ulje na platnu, 88 x 117,9 cm, Državna Tretjakovska galerija, Moskva, Rusija

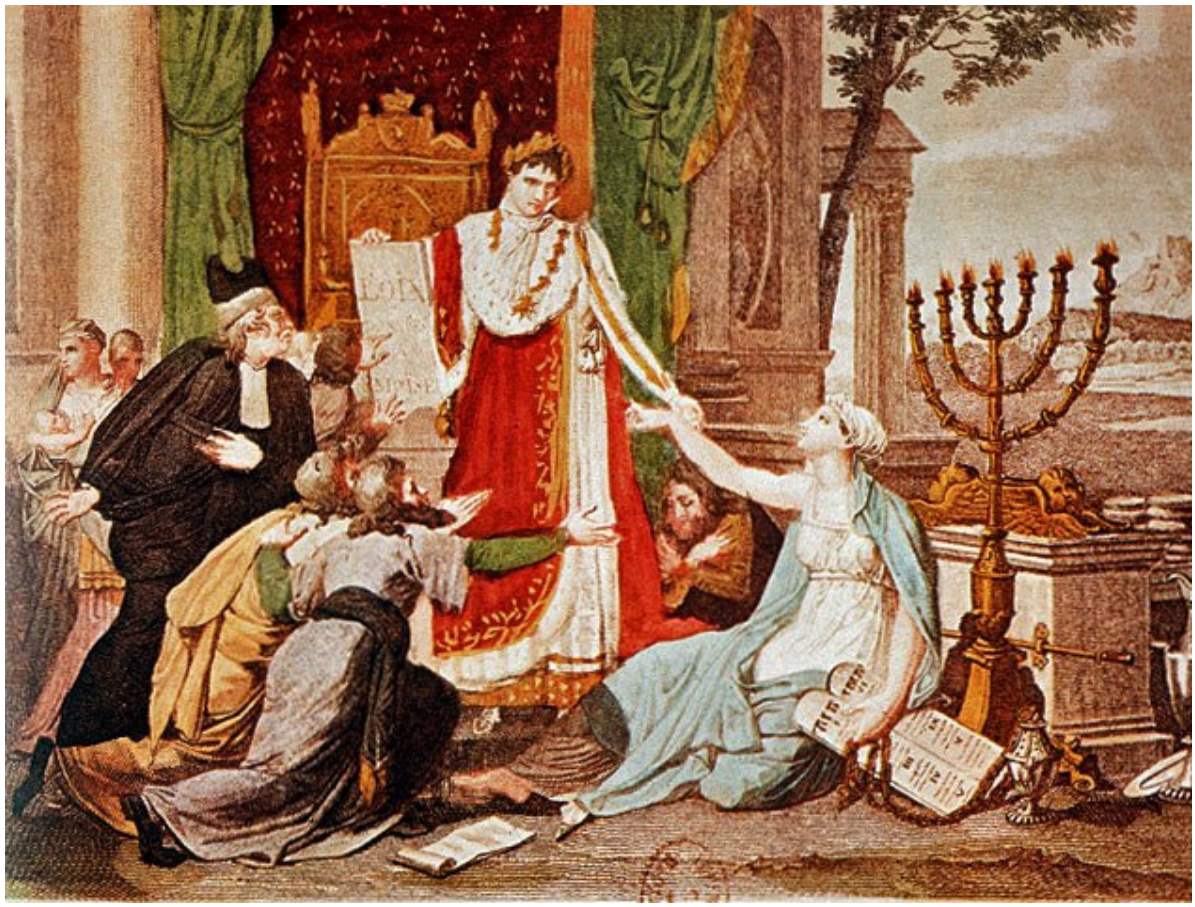

Autor nepoznat, 30. maj 1806.g., „Napoleon daruje slobodu Jevrejima", privatna kolekcija Džejms Stikleja (dve slike - kolor i crno bela)

Frančesko Hajez, 1867.g., „Uništenje jerusalemskog Hrama", romantizam, Galerija moderne umetnosti, Venecija, Italija (dole, detalj iste slike sa *menorom*)

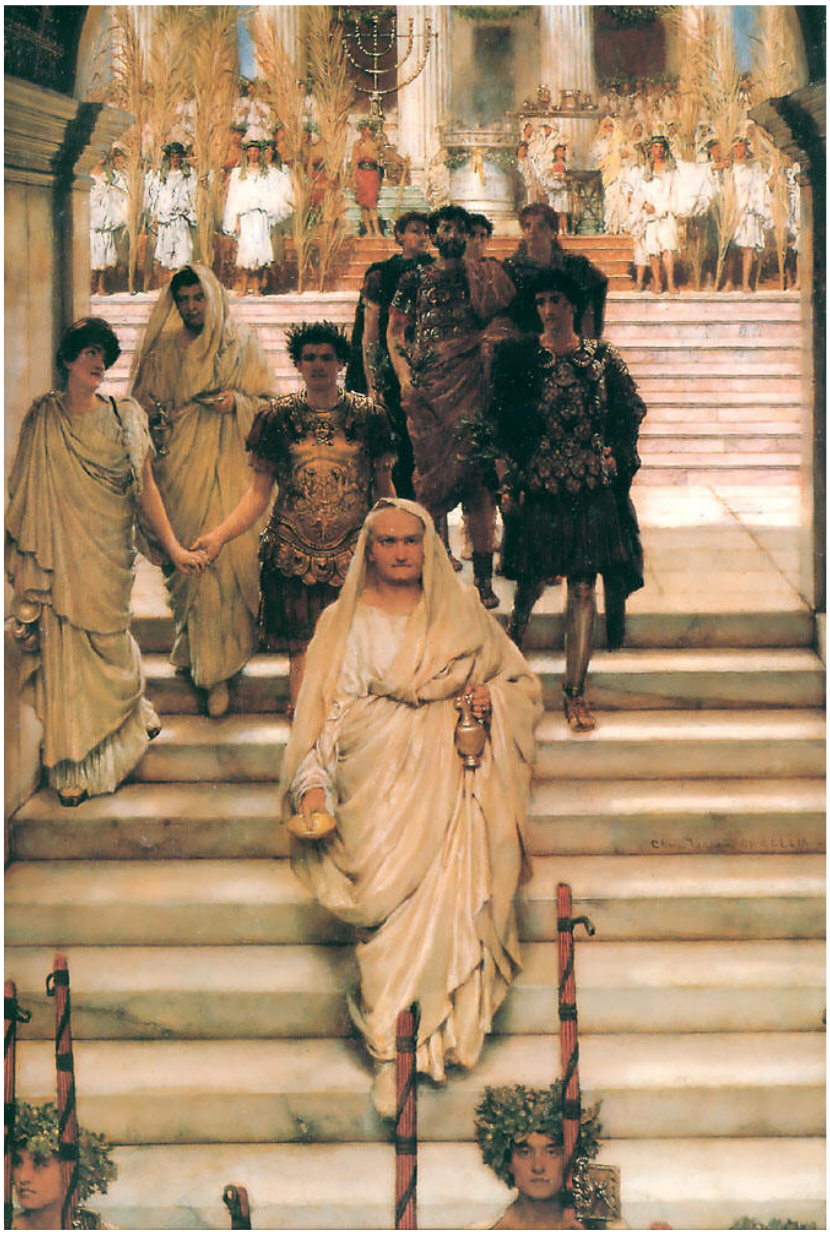

Ser Lorence Alma-Tadema, 1885.g., „Trijumf Tita", neoklasicizam, ulje na platnu, privatna kolekcija (dole, detalj iste slike sa *menorom*)

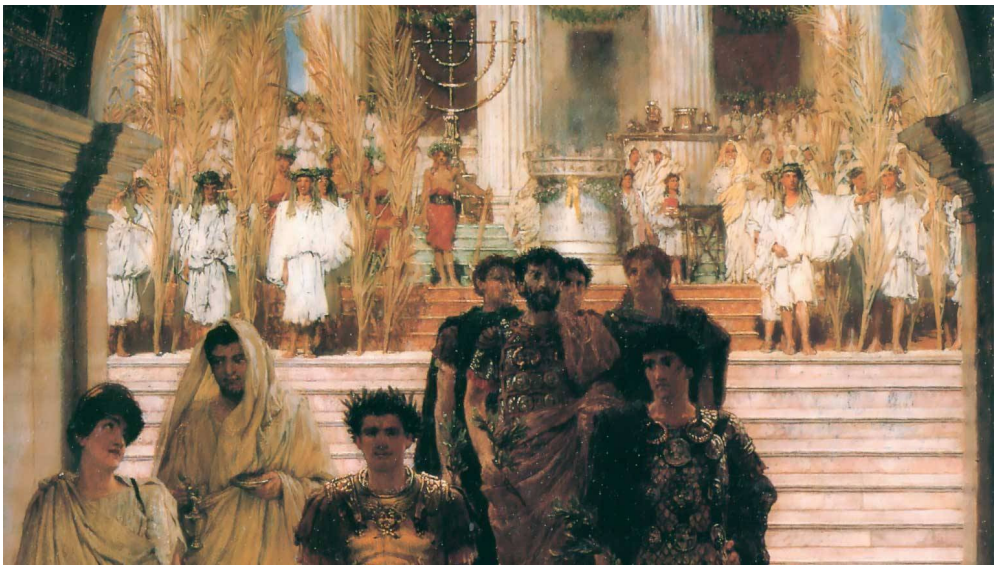

„Kraljica od Sabe pred Solomonovim hramom u Jerusalemu", ulje na platnu, autor Salomon de Brej, iz 1657. godine, sada u privatnoj kolekciji Jan Arkenštajna, i detalj iste slike dole

***Menora* kao motiv u savremenom Izraelu**

Simbolika značaja prikaza *menore* održala se do današnjih dana u jevrejskom svetu. Brojne jevrejske organizacije, institucije i udruženja u samom savremenom Izraelu, ali i van njega, sa puno respekta i poštovanja koriste lik i motiv *menore*. Štaviše, sama država Izrael je zvanično predstavljena sa grbom koji sadrži prikaz *menore.*

Polazeći od izgleda *menore* iz jerusalemskog Hrama koja je predstavljena na *„Titovom slavoluku"* u Rimu, na prostoru Jevrejskog kvarta u Jerusalemu, naspram platoa na kome se nalazio jevrejski Hram (a gde se danas nalazi *„Zapadni zid"* - Zid plača), 5. marta 2008. godine postavljena je replika te *menore* koja treba da simbolično podseća na razrušeni Hram i *menoru* u njemu.

Sledeće dve slike daju prikaz te *menore* iz Jevrejskog kvarta u Starom gradu u Jerusalemu, naspram platoa razrušenog jevrejskog Hrama.

Već je pomenuto da je *menora* predstavljena i na zvaničnom grbu države Izrael. Oko nje su dve lovorove grane između kojih je ispis „Izrael" (slike dole).

Ona je simbolično predstavljena i sa 5 metara visokom bronzanom skulpturom postavljenom 1956. godine pred najvišom državnom institucijom koja simbolizuje političku, državnu i zakonodavnu vlast Izraela - pred zgradom izraelskog parlamenta (Kneseta) u Jerusalemu. Bio je to poklon parlamenta Velike Britanije narodu i državi Izrael. Na njoj je dat prikaz 30 značajnih događaja, idioma, karaktera i termina iz jevrejske istorije, uključujući i prikaz „*Kovčega saveza*" (slika dole).

Još jedna zvanična institucija u Izraelu u svom grbu ima znak *menore*. To je „Institut za obaveštajne i specijalne operacije", odnosno na hebrejskom jeziku „*HaMosad le Modin ule Tafkidim Mejuhadim*", u svetu mnogo poznatiji po svom skraćenom imenu „Mosad" – Izraelska obaveštajna služba (slika dole).

Oko ovog prikaza *menore* na logu Mosada napisan je na hebrejskom jeziku i citat iz Biblije, iz *Knjige izreka; 11:14*, koji glasi: *„Gdje vodstva nema, narod propada, a spas je u mnoštvu savjetnika".*

I konačno, prema grafičkom crtežu svetski poznatog španskog slikara Salvadora Dalija, kao njegov dar u ime poštovanja i divljenja prema jevrejskom narodu, kako je preneo francuski umetnik i vajar Žan Pol Delkort, on je izradio i Izraelu poklonio skulpturu *menore* visoku 4 metra koja je simbolično nazvana „Svećnjak mira". Ova umetnički osmišljena i lepo urađena *menora* danas krasi terminal Međunarodnog aerodroma „Ben Gurion" u Ramat Ganu kod Tel Aviva, gde je postavljena 1998. godine, a u povodu 50 godišnjice obnove i ponovnog uspostavljanja jevrejske države. Kako je preno Žan Pol Delkort, znajući koji simbolički značaj *menora* ima u svesti i verovanju jevrejskog naroda, ona zaslužuje da upravo na tom mestu dolaska brojnih putnika, hodočasnika i posetilaca svojim simboličnim „svetlom" bude putokaz za dobrobit svakog dobronamernika (slike dole).

Ovu priču o istoriji značenja, upotrebe i prikazivanja *menore* kroz vekove u verskom, umetničkom i simboličkom životu Jevreja završavamo sa certifikatom jedne jevrejske organizacije o čijem cilju i zalaganju ponajbolje govori slogan koji se nalazi na njenoj vinjeti-traci u samom zaglavlju obrasca koji predstavlja „Svedočanstvo o članstvu" u toj organizaciji.

Ime te organizacije je „Slobodni red B'ne B'rita". Osnovana je 1843. godine, a njen rad je usmeren na društvene i socijalne aktivnosti. U zaglavlju tog certifikata stoji osnovni slogan organizacije koji glasi: „Dobročinstvo, Bratska ljubav i Harmonija".

Ove tri vrednosti treba da simbolizuju zajedništvo, slogu, pomaganje i dobrobit kako za njeno članstvo tako i za sveukupno jevrejsko nacionalno biće. Zato ne iznenađuje da je na članskom certifikatu te organizacije, uz ostale prikaze i detalje, svoje neizostavno mesto našao i motiv i slika *menore*, tog najstarijeg i najznačajnijeg tradicionalnog simbola jevrejskog naroda (slika dole).

Certifikat o članstvu „B'ne B'rita" sa prikazom *menore* sa svetlom koje gori

* * *

Sadržaj:

1. **Biblijski koreni**
2. **Simbolika porekla izgleda *menore***
3. **Opšta primena**
4. **Najstariji prikazi *menore***
5. ***Menora* kao motiv na prstenju, privescima i medaljonima**
6. ***Menora* kao motiv u antičkim sinagogama Izraela**
7. ***Menora* kao motiv u antičkim sinagogama Bliskog istoka**
8. ***Menora* kao motiv na antičkom novcu**
9. ***Menora* kao motiv na keramičkim svetiljkama – uljanicama**
10. ***Menora* kao motiv na antičkim jevrejskim grobnicama, spomenicima i sarkofazima**
11. ***Menora* kao motiv na antičkim grobnicama, spomenicima i sarkofazima iz katakombi u Rimu**
12. ***Menora* kao motiv iz avarske nekropole kod Čelareva**
13. ***Menora* kao motiv na raznim upotrebnim i ukrasnim predmetima antičkog vremena**
14. ***Menora* kao motiv u kasnijim prikazima u srednjem veka u Evropi**
15. ***Menora* kao motiv u ranom hrišćanstvu i u prvim vekovima arapskog osvajanja Palestine**
16. ***Menora* kao simbolični uzor *Hanukije***
17. ***Menora* kao motiv na srednjevekovnim umetničkim slikama**
18. ***Menora* kao motiv u savremenom Izraelu**

Naslovna strana: Kamena *menora s*inagoge u Hamat Tiberijasu, 4./5. vek
Poslednja strana: Mozaik poda sinagoge u Hamat Tiberijasu, 4. vek

Autor teksta i izbor slika: Aron Albahari

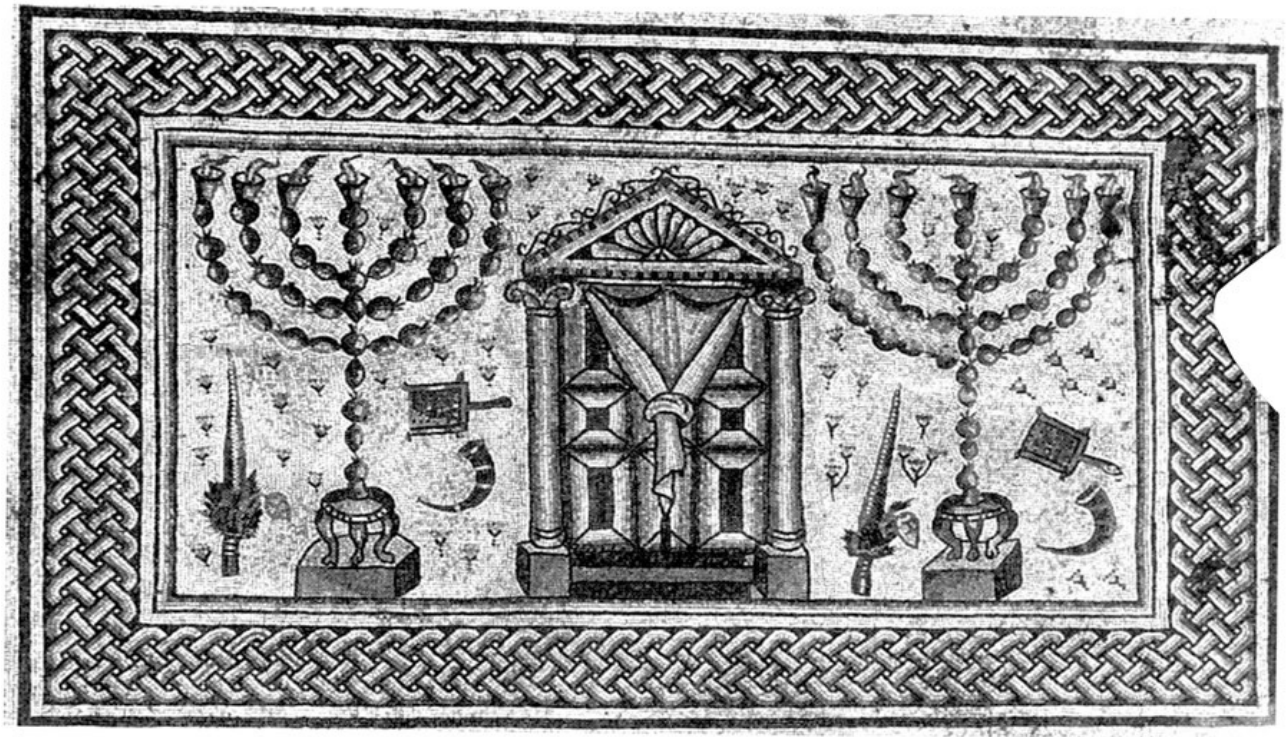

ΜΑΞΙΜΟϹ
ΑΒΟΥΑΕ
ΖΩΙΛΟϹ